

Ба 48386

Кузьма Горны

~~Ба 48386~~

Рыгадзінравы
Апавяданні

100

Ба 48386

КУЗЬМА ЧОРНЫ

БРЫГАДЗІРАВЫ АПАВЯДАНЬНІ

Малюнкi мастака
З. Азгура

98386
БД

Бібл. адрас
1904

Дзяржаўнае выдавецтва Беларусі

Л і м

М Е Н С К

1 9 3 2

Б-2-75

Рэдактар *І. Бучукаў*
Тэхрэдактар *І. Жыгар*
Корэктар *М. Кавалёва*

✓

L. V. B.
№ _____ Іп. *211.235*

ск. 3. тін. н.
но 9. 233.
№ 157505.

Заказ № 2422. 5.000. экз. (3¼ арк.) Галоўлітбел № 1989

Друкарня імя Сталіна.

25. 0 4. 2009

МАДЭЛЬШЧЫК ПАРХВІЕНКА

Ля каперацыйнага кіёску чаргі ня было, але натоўп стаяў вялікі: кожны, купіўшы сабе што яму трэба было і што было ў кіёску, падаваўся да гурту і ўжо не адыхоўзіў адтуль, аж пакуль самы важны тут у гэтую хвіліну чалавек мадэльшчык Сымон Пархвіенка, не пашоў адсюль, варушачы ў кішэнях сьціснутымі кулакамі, утаропіўшы вочы ў зямлю, сабе пад ногі, сьцяўшы губу зубамі гэтак, што аж крывавы сьлед на ёй пасьяля зубоў астаўся. Ён стаяў пасярод натоўпу і адгыркаўся як толькі мог ад порсткіх слоў, ад паважных заўваг, ад лёгенькіх кпінак, ад панурых жартаў... Зборачнік Весялоўскі верхаводзіў гэтай „ударнай кампаніяй“. Пускаючы дым праз тонкія ноздры, ён гаварыў, нават ня глядзячы на Пархвіенку:

— Мы гэтак шпарка расьцём, што нам кожны год робяцца цесныя нагавіцы.

— Дык што-ж, ты, значыцца, ходзіш, лыткамі, ці можа чым-небудзь іншым, сьвецячы, калі ўжо табе нагавіцы сталі цесныя!—гыркануў назад Пархвіенка.

— А ты думаеш сабе,—ня слухаў яго Весялоўскі,—ты думаеш сабе: чорт іх бяры, добра будзе і ў цесных...

— Ён гэтак думаць ня можа,—падаў голас каваль Рома Даўгінскі, хлопец, вышэйшы на ўсю сваю галаву ад усяго натоўпу.

— Чаму гэта патвойму я ўжо й думаць не магу?—устрапянуўся Пархвіенка,—што-ж ты думаеш, мая галава дурнейшая за тваю? Не раўняй ты мае галавы да свае...

— Ён гэтак пра свае нагавіцы думаць ня будзе,—ня ўнімаўся Рома Даўгінскі, бо яго нагавіцы, якія яны ў яго задрыпанья, ёсьць, усё-адно любья яму. Яны яшчэ нават яму проста такі раскошныя, думае ён сабе. Ён з гэтых нагавіц ніколі ня вырасьце. Наадварот, ён расьце ўніз.

— Глядзі сябе, куды ты расьцеш!

Весялоўскі пастараўся дакончыць сваё:

— Ён спадзяецца што нейкі дзядзька гатуе яму недзе гатовенькае: прыдзе і працягне ў руках: на, значыцца, грамадзін Пархвіенка, от табе за прыгожыя вочы. Спажывай на здароўе!

— А можа ў яго дзе гэтакі дзядзька й ёсьць,—падаў порсткі й вясёлы голас хтосьці няма ведама з якога боку ў натоўпе.

— Дзядзька то ёсьць,—пацьвердзіў Весялоўскі,—але які! Такі што сам стараецца, каб дзе зручна, гатовыя нагавіцы з каго садраць. Тут адно пазяхні, вушы разьвесіўшы, дык адкуль гэтых дзядзькаў і набярэцца. Уг-га!

— Наляціць гэтых дзядзькаў як варанья і гэтак абдзяруць, як... усё адно...

Рома Даўгінскі, ня лішне востры на слова, змоўк, прыдумліваючы патрэбнае тут слова. Пархвіенка, аслабелым голасам абазваўся:

— Як што? Як што абдзяруць?.. Што гэта за дзядзька гэтакі ў тваёй галаве сядзіць?

— Што за дзядзька?!—ускінуў адразу галаву ўгару Рома, здаволены што мінула патрэба ў ня-знойдзеным слове,—унь поўная Эўропа гэтакіх дзядзькаў,—перайшоў ён адразу на сталы, аж хмурны тон.

— Дык ты мяне ў памагатыя гэтаму эўра-пэйскаму дзядзьку аддаеш?—шпарка заварушыўся раптам Пархвіенка,

— А што-ж ты думаеш!—хапіла адразу не-калькі галасоў.

І цяпер ужо галасы не змаўкалі. Цяпер ужо гаворка пачалася проста. Весялоўскі цяпер адно стаяў ціха, в сталым спакоем зноў закурваючы: ён сваё скончыў, ён пачаў, цяпер няхай канчаюць іншыя.

— А што-ж, каму гэта ты спрыяеш?

— На чый гэта ты млын ваду льлеш?

— Ты можа й сам ня ведаеш што ты нарабіў?

— Чаму ня ведае! Ён добра ведае!

— Наўрад ці ён ведае!

— Што з таго, ведае ён ці ня ведае. Яму гэтага і ведаць ні трэба, тут само паказвае: за месяц восем дзён прагуляў; што больш яму трэба ведаць!

— Восем дзён?! Як-жа гэта ён здаўмеўся гэтак? Гэта проста такі талент!

— Талент, толькі ў другі бок талент! Тут што вышла? Мадэльшчыкаў мала, а новых заказаў многа цяпер прываліла. Каб былі мадэлі—мы-б усе адлілі. А то—хоць на свой нос фармуў, а самы лепшы майстар—мадэльшчык—цераз дзень—дый няма, цераз дзень—дый няма. От мадэлі і не гатовы, каторая пара. Вучні там гэтая скраблі—скраблі...

— І мала што выскраблі...

— Бо ім яшчэ вучыцца трэба, а майстар Пархвіенка...

— А можа ён гэтыя дні ў загс хадзіў! Чалавеку гэта трэба.

Пархвіенка цяпер ужо нічога не гаварыў: усіх не перапрэш! Ён адно пляваў, раз по разу даставаў з кішэні папяросы, і пацягнуўшы разы са два кідаў і даставаў новую. Губы дрыжэлі і зубы поўзалі па іх. Пасьля як не хапіла папярос, ён пачаў усё даставць з кішэні насатку, і смаркацца: чмыхне—і зноў схвае насатку, пасьля раптам дастане—і зноў чмыхне. Аж камусьці не ўдалося змаўчаць:

— Ты глядзі як раптам Сымону нос залажыла!

Тут Сымон Пархвіенка ня вытрымаў. Ён яшчэ пастаяў з хвілін дзьве пасьля гэтага „носа“, а пасьля, ня слухаючы больш словаў, жарцікаў, упікаў—раптам разгарнуў каля сябе рукамі натоўп, праўдзівей кажучы, развёў перад сабою рукамі і рынуўся ісьці. Перад ім расступіліся і глядзелі

яму ўсьлед. Аж пара з яго вярнула, так з-пад шапкі, з-за каўняра, яна, здаецца, і перла слупамі. Твар, то бялеў, то чырванеў.

— Цяпер, пасья лазьні, Сымон, бялізну зьмяні!—гукнулі яму ўсьлед.

— Ціх-ха. Цяпер—ша!—моцным шэптам загадаў Весялоўскі.—Цяпер пра гэта яму ані слова; ні сёньня, ні заўтра, ні... Ш-ша!

Сымон Пархвіенка йшоў як сьмяротнік, цераз увесь двор. Двор быў доўгі і гэта мусіць было яму пакутай, бо ён з кожным крокам стараўся паддаць ходу. Ён чуў, што вочы натоўпу як сьвярдлы ўядаюцца яму ў сьпіну. А як падышоў да брамы, проста такі аж кінуўся ў яе і ўжо яго ня відаць стала. Людзі пашлі таксама з двара, гэта ўсё была другая зьмена, а трэцяя зьмена стаяла ўжо на рабоце. Весялоўскі вышаў пасья ўсіх. Па дарозе да брамы ён прагным вокам акінуў новую табельшчыцу, пасья азірнуўся на яе. Але цяпер ужо ня відаць было яе, дык ён, небарак, каб траха, дык уздыхнуў бы; узяў закурыў і пашоў.

На заўтра ён пільным вокам некалькі разоў кінуў у мадэльны: Пархвіенка стаяў крукам на рабоце, як другая зьмена зьменьвала першаю. Пархвіенка, закурыў на ганку, пастаяў і падаўся назад у цэх: ён адстояў і другую зьмену. Назаўтра было тое самае. На пасьязаўтра—таксама. Ён гэтыя дні не гаварыў ні з кім ані слова. Загаварыў ён на пяты дзень, калі адмовіўся ад свайго выходнага дня.

У той час некаторыя цэхі стараючыся зьнішчыць прарыў, адмовіліся адзінагалосна на дзье дэкады ад выходных дзён. Пархвіенка зрабіў тое самае, а з ім і ўсе мадэльшчыкі, пакуль ня будуць скончаны мадэлі на новыя заказы. Такім парадкам склалася Пархвіенкава ўдарная брыгада. Гэта было ўвосень, а зімою, Пархвіенку прэміявалі, сам Весялоўскі падаў за гэта голас.

БРОНЯ КАЗАКЕВІЧ

Усе, хто толькі прайходзіў у гэты час паўз заўкомаўскі ганак, ведалі чаго Бронька гэтак сядзіць на ганкавых балясах, унурыўшыся носам у зямлю. Спецвопратка яшчэ была на ім чыстая: ён яе шанаваў як усё-адно сьвяточны гарнітур які (яшчэ ўсё прывыкаў і да заводу, і да спецвопраткі). Валасы ў яго былі белыя, адмыслова, некалькі гадзін да гэтага, зачэсаныя на бок і шапка сядзела на самым версе галавы. Здавалася ён зараз зьедзе з спусьцістых балясаў на зямлю. Зборачнік Весялоўскі, як праходзіў паўз ганак, спыніўся быў на момант, але пасля пашоў далей, ведаючы, што цяпер лепей нічога не гаварыць да Броні. Бо Весялоўскі, можа як ніхто іншы тут, навывёт бачыў Броню, гэтага ціхманага хлопца, каржакаватага каваля. Хто яшчэ больш быў блізкі да Броні, ці, лепш сказаць, хто за гэтыя тыдні, ці можа нават і дні, апроч Весялоўскага, зблізіўся з Бронем. Тут трэба ўспомніць перш за ўсё кавалёў: Рамана (Рому) Даўгінскага, Косьцю Сыманутовіча, Гірша (Гірку) Ерынгроза. Далей—фармоўшчыцу Насьцю Чырванец, а пра самую важную тут асобу—прыбіраль-

шчыцу Рыву Паперман, будзе гаворка пасьяля. Вось з гэтымі людзьмі Бронька ў апошні час і сустрэўся твар у твар. Яго пачалі заўважаць у канцы лета, тады ён зьявіўся на заводзе. Першыя дні—каму гэта было ў галаву, што ў кавальным цэху працуе новы каваль? Шмат новых людзей бывае на заводзе, асабліва тады, калі латуном яшчэ як мае быць па шапцы не давалі. А пасьяля неяк раз заўважылі: на вуліцы, перад заводзкаю брамаю, стаіць у аглоблях нязграбны канючок і цярэбіцца як можа ад кусьлівых восенных мух. Хамут у яго небаракі на самыя вушы зьехаў, падсядзёлак перакруціўся на живот, каля вачэй гною накарэла але вочы бачаць: Весялоўскі падышоў, каб паправіць хамут, а канюк яшчэ здалёк заўважыў незнаёмага чалавека і адразу натапырыў вушы.

— Эйш ты які ганаровы. Індывідуальнік!—засьмяяўся Весялоўскі.—Колькі цябе ёсьць, а фанабэрышся як стаеньнік які!

Да воза тады падышлі двое: бялявы хлапец у новай заводзкай жыкетцы (спэцвопратка) („ля кавальнага цэху бачыў я яго“—чамусьці адразу падумаў Весялоўскі) і другі, за яго, відаць, маладзейшы, гэтакі самы бялявы і вельмі-ж на яго падобны. „Браты, няйначай,—падумаў Весялоўскі,—як адзін!“

Весялоўскі тады чакаў гудка на сваю зьмену, сеў з людзьмі на лаўку ля брамы і курыў сабе седзячы. Бялявыя хлопцы гаварылі, абапёршыся локцямі на драбіны.

— Драбіны ў іх можна сказаць ярундоўскія,— падаў павольна голас хтосьці, відаць, стары і ня лішне руплівы да нейкіх там драбін,—з палавіну лёстак няма і ўвесь зад асеў. Як у іх і салома гэтая трымаецца!

Ля драбін-жа хлопцы гаварылі:

— Я каня гэтак турыў, гнаў гэтак,—гаварыў маладзейшы, з нейкаю як-бы крыўдаю ў голасе.— Лепш думаю няхай каня змардую, а каб хаця ў пору ўсё было.

— Конь адпасецца,—адказаў з панурасьцю хлопец у спэцвопратцы.

„Ёсьць тут што мардаваць, або ёсьць тут чаму адпасвацца“—сам сабе ўсьміхнуўся Весялоўскі.

— Дык калі табе не выпадае,—гаварыў маладзейшы,—дык няхай. Тады я, калі гэтак, падскочу па цябе ў сераду, як ты будзеш выходны, калі, вядома, будзе патрэба.

— Можа й ня трэба будзе,—задумённа згадзіўся старэйшы,—ты-ж лякарства ўзяў ужо?

— А як-жа!—аж пакрыдзіўся маладзейшы, і ў голасе яго Весялоўскі заўважыў ня мала нейкага расчараваньня і нават як-бы крыўды на свайго таварыша, ці брата. А той, таварыш ці брат, меў гэтакі выгляд, што ён у нейкай тут справе вельмі вінаваты. Ён кусаў саломіну, гаварыў ціха, куды цішэй за таго, другога.

Гэтак яны яшчэ пагаварылі, усё пра тое-ж, не называючы проста рэчаў сваімі імёнамі, але Весялоўскаму стала ясна: гэта людзі з адной сям'і.

у іх дзесьці там, адкуль прыехаў гэты малады фурманшчык, на гэтым кашлатым канючку і растрыбушаных драбінах, хтосьці хворы, блізкі ім абодвым.

— Ну добра,—сказаў маладзейшы,—я паеду адзін. Ты-ж будзь у нас у гэтую восень, выбяры часіну... А гэта ў цябе што за жыкетка гэтая? Купіў?

— Гэта казёная, да работы выдаецца.

— Да работы? Дык-жа нішто! З чортавае кожи?

— Эгэ, з чортавае кожи. Я, ведаеш, сам у се-раду пехатой прыду. Ехаць ня трэба будзе, каня гнаць. Я яшчэ зацямна як выйду, дык у вас буду—ледзь разьвідняе. Чуеш?

— Глядзіш адно.

Заенчыла сірэна. Людзі з лаўкі, што з імі сядзеў Весялоўскі, падаліся ў глыб двара. Весялоўскі бачыў як засьпяшаўся ля возу малады заводзкі работнік і як яны ўдвох вельмі шчыра і сумна разьталіся. Весялоўскі аж прыпыніўся на момант пасярод двара, каб прапусьціць паўз сябе хлопца: гэтакі той нейкі пануры раптам стаў. Аж дзіўна нейк было і незнаёмы! Новы тут! Весялоўскі бачыў як пашоў ён у кавальны цэх. Каваль? І другая зьмена стала на работу.

Тымчасам увечары рэдкалегія заводзкае шматтыражкі сабралася ў адным з заўкомаўскіх пакояў. Гэта было якраз у той самы дзень. Тут ад кавальнага цэху былі: Рома Даўгінскі (член рэдкалегіі),

доўгі і здаровы хлапец; Косьця Сыманутовіч і Гірка Ерынгроз (рабкору). Старшыня рэдкалегіі Вёсялоўскі, фармоўшчыца Насьця Чырванец (член рэдкалегіі) і з ёю—таварышка яе вельмі блізкая—прыбіральшчыца Рыва Паперман (Рыва ў рэдкалегію не ўваходзіла, але кудысьці яны з Насьцяю разам ісьці згаварыліся пасья рэдкалегіі). Рома Даўгінскі кіраваў брыгадаю цісочнікаў, у тыя дні ў брыгаду гэтую ўвайшоў і новы тут каваль Броня (Бронька, Браніслаў) і на гэтым грунце яны з Даўгінскім і якбы пачыналі сябраваць. І цяпер Рома прывёў з сабою ў рэдкалегію гэтага маладога бялявага каваля Броньку. Так усе і сабраліся. Броня гэтак з усімі тут і перазнаёміўся. Ня трэба было толькі яму знаёміцца з Рываю Паперман: яна першая, як толькі Броня з Ромам увайшлі ў пакой, падалася да яго і працягнула руку:

— І ты прышоў сюды,—сказала яна ад лёгкае зьбянтэжанасьці.

І гэтакім чынам ня Насьця Чырванец пазнаёміла Рыву з Ромам і з іншымі, з кім яна ня была яшчэ знаёмая, а Броня. І гэта нават адбылося раней, чым сам Броня пазнаёміўся з усімі тут. Нейк гэтак вышла. Вёсялоўскі пільна паглядзеў на Броню.

— Новы каваль,—шапнуў яму Рома,—і таксама сьвежанькі ўдарнік. Здаецца самавіты хлопец. Няхай уцягваецца ў работу. Гэта я яго прывёў.

— Я яго бачыў сеньня перад брамаю. Нейкая растрыбушаная фурманка да яго прыяжджала.

— А гэта брат яго. Ён мне, як ішлі сюды, усё ўжо раскажаў. Бацька ў яго вельмі хворы.

— А дзе-ж яго бацька?

— У вёсцы недзе. Ён-жа нядаўна сам з вёскі. Ну як нядаўна—можа месяцаў тры, ці чатыры якіх.

— І ўвесь гэты час у нас на заводзе?

— Не. Ён месяцаў са два ў больніцы ляжаў тут у горадзе. Быў ён за вясковага каваля і там нешта параніў сябе аб іржавае жалеза. Уся ў яго рука была ўспухла, ледзьве адхаяўся. А тады і астаўся тут. Тады мы якраз новых кавалёў набіралі сабе.

Але Весялоўскі апошніх словаў ужо ня слухаў: ці мала новых кавалёў у кавальным цэху! Рома-ж проста быў хлопец прыхільны да свайго новага брыгадзіра і таварыша.

У гэты-ж самы час паміж сабою гаварылі дзяўчаты, Рыва і Насьця. У іхняй гаворцы было крыху нават можа і ня зусім крыху дзявочага элементу.

— Хто гэта?—пытала Насьця.

Броня Казакевіч, каваль, цісочнік, тут у нас на заводзе кваліфікацыю падвысіў.

Апошнія словы яна сказала проста на тое, каб дасканала паведаміць таварышку пра свайго знаёмага і паказаць яго ў найлепшым сьвятле.

— Ты з ім знаёмая?

— Ну бачыш-жа.

Але самой Рыве хацелася расказаць пра гэтае знаёмства. Яна была гэткая просьценькая, ці лепш сказаць, простадушная, гэтая Рыва Паперман, другі

месяц тут—прыбіральшчыца. Пакуль Весялоўскі даставаў з стала паперы і шукаў тыя допісы пра кавальны цэх, пра якія сёння меліся гаварыць, фармоўшчыца Насьця Чырванец выслухала гісторыю гэтага знаёмства.

На біржы працы ня лішне шмат было народу. Рабочую сілу бралі, як і заўсёды гэты час, нарахват. Беспрацоўных ужо ня было. Было толькі тут разьмеркаваньне, падлік і рэгуляваньне рабочае сілы. Рыва Паперман хацела зьмяніць сваю работу. Дагэтуль яна працавала на земляных работах за горадам. Яна доўга ня была на біржы. І яна была рада што пасылаюць яе хоць за прыбіральшчыцу на завод: і сталае месца, і мела яна надзею тут пайсьці далей у сапраўдную заводскую работу. У той дзень як яе пасылалі на працу, яна заўважыла там-жа бялявага хлапца: стаіць ля бар'еру, рука на перавязі, перавязь разбэрсалася і ня можа ён адной рукою паправіць яе. Тузае, тузае за канец марлі і рады ня дасьць. Дык Рыва адразу і падышла.

— Дайце я памагу.

Проста так гэта вышла. Ён моўчкі працягнуў руку і пакуль яна разьвязвала стары вузел і завязвала новы, ён глядзеў ня яе твар, на яе рукі, пачынаў ціхенька ўсьміхацца і ўсё стараўся, каб загаварыць што-небудзь. Проста нейкая далікатная прыемнасьць трымала яго ў гэты час пад сваёю ўладаю. Рыва была тады ў сваім рабочым адзенні: старая сукенка, парудзелая на сонцы і каляровая

хусьцінка на галаве. Ён быў вышэйшы за яе і як стаялі яны разам, вочы яго якраз глядзелі на яе высокі лоб. І дзіўна нейк было, як на тое ўсеадно ішлося: яна нават сама старалася, каб як даўжэй завязваць гэты вузел з марлі.

— Што ў вас на руцэ?—нарэшце запытала яна.

— У кузьні абадраў аб жалеза.

— А вы каваль?

— Каваль.

— А дзе працуеце?

— У вёсцы... Толькі летась з навукі вышаў.

Пры кавалю працаваў.

— А што вы тут...

— Хачу тут астацца. Каб дзе паслалі на работу.

Тут на адзін завод кавалёў цяпер набіраюць...

Тут яго якраз выклікалі. Рыва асталася паглядзець што далей будзе, і... сапраўды як на тое йшлося... на адзін завод іх! Ён яшчэ спачатку ня ведаў, што й яна там. Ён толькі быў рад, што гэтак адразу ён спатрэбіўся тут; схаваў хутчэй у кішэню сваё накіраваньне і чакаў, каб як пайсьці разам з гэтаю дзяўчынаю.

— Дык—нас-жа разам на адзін завод паслалі,— сказала яна.

Яны разам вышлі. Яна ўсё стаяла ў ваччу яго. Ён быў удзячны ёй за тыя хвіліны, калі яна праўляла яму перавязь на руцэ. З таго дня, прыходзячы на сваю другую зьмену, ён стараўся ўбачыць яе дзе-небудзь на заводскім дварэ; а яшчэ ні разу яны пасья таго не спатыкаліся іначай,

апроч як за работаю, або выпадкова здалёк. А якая яна была гэтая Рыва ўвесь гэты час! Яна вельмі клапацілася на сваёй рабоце. А работы было ня мала.

Сёе-тое з гэтага яна цяпер расказала Насьці Чырванец, сёе-тое з гэтага цяпер сам Броня ўспомніў, перадумаў, стоячы ў гэтым цемнаватым заўкомаўскім пакоі, крыху наводшыбе ад усіх. Што-ж, яму трэба будзе слухаць, цяміць справу і ўцягвацца ў работу, падвучацца. І асабліва ў новага старэйшага таварыша свайго—Ромы Даўгінскага.

Нарэшце Весялоўскі расклаў на сталe паперы; ён ужо трымаў у руках дробныя лісточкі з блёкноту, а на іх алоўкам нячытэльна напісана. І як толькі Весялоўскі пачаў, дык адразу і сплыла з усіх спакойная, што пасля працы часта бывае, суглядальнасьць. Пра што загаварыў Весялоўскі? Ці, праўдзівей сказаць, пра што ён стаў вычытваць з блёкнотаўскіх лісточкаў? Гэта быў допіс у шматтыражку пра некаторыя справы ў кавальным цэху. Ішоў ход аб ціскох і аб кляпальніках іхніх.

„Ціскі каштуюць рублёў трыццаць, а заклёпка капеек трыццаць. А ў нас некаторыя як кляпаюць? Абы найбольш выгнаць заклёпак! А якія гэтыя заклёпкі? Цэлая куча ўжо каторы час ляжыць на дварэ збракованых з-за заклёпак ціскоў! З-за дрэннае заклёпкі ліха ведае колькі ціскоў псуюцца, ржавеюць. Гэтакая драбязя псуе цэлы ціск“.

Далей яшчэ, пра „склад пад дажджом“. Гэта ўжо з другога цэху.

„Выкінуць на дождж, на двор, адлітую рэч, яшчэ не абточаную, а яна і ляжыць сабе там, як-бы ёй там і месца“.

Гэта ўсё пры аварылі ня толькі пусьціць у друк, але зрабіць гаворку з адміністрацыяй. Націснуць на яе. Ува ўсякім разе справа ня скончылася яшчэ. Гэта Вясялоўскі павінен быў правесьці. На гэтым гэтая кароткая нечарговая нарада рэдкалегіі павінна была скончыцца, але Рома Даўгінскі загаварыў пра справу, пра якую яшчэ не гаварылі ўсе гэтыя дні, хоць яна якраз у гэтыя дні і адбывалася. Гэта было калупаньне.

Прарыў у кавальным цэху зьнішчылі. Нават перавысілі лічбы вытворчасьці. Стараліся ўвесь мінулы месяц як мага. Нават ударнікі выходных дзён дабрахвотна на гэты час былі адцураліся. А цяпер было тое, што крыўдаю напоўніла Ромуавы словы:

— Раз прарыў зьнішчылі, дык ужо і забыцца на яго трэба?! А ў нас што робіцца? Робіцца тое, што раз толькі ганьба прарыву над каркам ня вісіць, раз яна вочы ня муляе, дык і пачынаецца, дык і пачалося адразу калупаньне! Нікому і ня ў галаву, што калі гэтак будзе, дык зноў прарыў будзе і зноў як гара плечы прыдавіць. Калупаньне ў нас пачалося, таварышы! Калупацца пачалі, а не рабіць. І ня толькі гэта некаторыя старыя ініцыятары тут, а і маладыя гэтак сама!

— Стаіць некаторы, здаецца сагнуцца байна, каб лішні раз не паварушыцца,—падаў насмешны голас раптам Броня Казакевіч.

98-48386-9

Усе глянулі на яго.

— О, о!—і Рома патрос яму руку.

Спадабалася гэта Рому чуць ад Броні.

— Заўтра валі ў заўком, і да дырэктара,— сказаў Весялоўскі,—няхай склікаюць агульны сход кавальнага цэху.

На гэтым і згадзіліся ў той вечар. Весялоўскі ўстаў з свайго месца, згарнуў паперы, адабраў што трэба ў кішэню, каб дома выправіць да друку і ўсе пачалі рыхтавацца пайсьці адгэтуль. Рома Даўгінскі падышоў да Броні Казакевіча і заўважыў, што той нешта раптам як-бы сумны стаў. Глядзеў у адно месца, ажыўленьне яго, што было, калі ён высмейваў калупаньне некаторых кавалёў, прайшло.

— Пойдзем,—тузюнуў яго за руку Рома.

Броня ў гэты час гаварыў з Рываю.

— Да мяне сёння брат прыяжджаў,—гаварыў Броня.

— Брат?

Рыва была рада гаварыць з Бронем, але што брат да яго прыяжджаў—вельмі-ж усё гэта было незнаёма ёй!

— Бацька мой проста такі пры сьмерці.

— Пры сьмерці?!

— Я табе ўжо расказваў пра яго хваробу... Брат прыяжджаў, каб я паехаў сёння да бацькі. А я да серады адклаў—тады ў мяне выходны дзень... Бачыш, тут я з імі вась (паказаў на Рому Даўгінскага) разам працую...

Рома слухаў.

— Я яго ў сваю брыгаду ўцягну—падаў голас
Рома.

Рома тут падышоў бліжэй да іх, каб лепш пазнаёміцца з Рываю.

— От дзеля гэтага ж я і астаўся сёння,— ня сьціхаў Броня.

— Ё добра зрабіў,—гаварыў Рома,—добра, што астаўся. Сам бачыш, мы ўдарнікі. А што робіцца ў нашым цэху? Ё ты-ж сам толькі што пра гэта са сьмехам гаварыў: калупацца пачалі пасья таго, як прарыў зьнішчылі? Мы сёння з табою як працавалі? Каб гэтак усе, дык... Я сам хваліцца ня буду, але я цябе хвалю. Ты тут, можна сказаць, малады работнік, а каб усе старыя гэтакія былі...

Броню аж няёмка крыху стала ад гэтых слоў Ромавых. Няёмка і прыемна. Ён тут сказаў:

— А можа я свайго бацькі і не пабачу.

— Няўжо ён такі слабы?

— Ты ня верыш, ці што.

Рома аж спалохаўся ад думкі, што Броня на яго пачне крыўдзіцца, што пахвальвае яго за тое, што ён астаўся на тое, каб сваёю работаю падварушваць калупальнікаў, а сам з-за гэтага не паехаў да хворага бацькі.

— Нічога,—сказаў Рома,—у сераду паедзеш. А калі што якое, дык на дзень водпуску вазьмі.

Нешта адбывалася ў Бронявых думках. Ён як бы задумённы быў, разам з тым глядзеў нейк востра на ўсіх. Рома ведаў ужо, што гэта за думкі

там пра бацьку. Ведала гэта ўжо і Рыва. Ём абаім Броня расказваў ужо, з чаго бацька хварэе.

І нейк вышла цяпер гэтак, што ўсе хто быў тут цяпер (а з пакою яшчэ ніхто ня вышаў) падышлі ўсе да Броні, абкружылі яго і стаялі гэтак; калі пачулі пра яго ўдарніцтва, пра бацькаву хваробу. Рома першы пачаў успамінаць сёе-тое з ранейшага Броневага расказу, дык сам Броня, з нейкаю дзіўнаю тут, перад некаторымі ледзьве толькі знаёмымі людзьмі, адкрытасьцю, расказаў.

Ён то сам быў тады малы яшчэ, так мо' гадоў якіх з шэсьць—сем было яму, і памятае ён гэта ўсё як праз туман. Ён памятае непабаранаваную і непасееную ральлю пад жыта, бяз меж—скарбовае поле. Восень. Хмурны дзень. Бухаюць, аж трасуць усё навакол нямецкія гарматы. Уся краіна, што ляжыць за імі на захад, выехала ў уцекачы. На самай мяжы з фронтам асталася толькі іхняя вёска. З самага яшчэ ранку, казакі нагайкамі выганялі народ выяжджаць. Усе і выехалі, а ў каго ня было на чым—пеша вышлі. Іхняя сям'я таксама выехала: быў у іх канюк (нешта падобнае да цяперашняга, да таго якога сёння Весялоўскі бачыў перад заводзкаю брамаю). Ад'ехалі яны так мо' з кілёметраў якіх дзесяць (воз цяжкі), дык канюк і прыстаў. Хоць плач! Хоць гвалт крычы, ды бяда што не паможа. Так яны і заселі на дарозе. Бацька думаў, што конь адпачне, пастаіць і далей льга будзе як-небудзь выбрацца. Але толькі час страцілі. І гэтулькі страцілі часу, што салдат навокал

стала як чорнае хмары. У гэтым жывым чалавечым струмені, давялося і рушыць наперад. І гэта была самая бяда, бо немец гэтаму шырокаму салдацкаму адступленьню, стараўся зайсьці ў тыл, каб усх і прыдушыць. І от па дарозе, пасярод тэй скарбовае ральлі, збоку, адкуль зусім не чакалі, і пачалі бухаць нямецкія знарады. Перад гэтым маці з дзецьмі пашлі пеша, за некалькі гадзін да гэтага. Бацька сказаў ім куды кірунак трымаць, каб пасья спаткацца. А сам астаўся адхайваць канюка: каб хоць крыху набытку якога льга было на чым вывезьці. Паніка была страшная. Уго там і дало ў грудзі. На сьмерць, праўда не забіла, але проста такі на паўсьмерці ён затхнуўся. З салдацкім абозам явіўся ён на ўмоўленае месца, а там ужо сваіх не знайшоў: пагналі іх далей. Цэлы год бадзяўся ён па прыфрантавых гарадох Расійскае імперыі, шукаючы сваю сям'ю, валяўся па шпіталях, зноў выходзіў з іх і ўсё шукаў, шукаў. Пасья зноў клаўся ў шпіталь—прыдушаныя зямлёю і параненыя грудзі вельмі цяжка падаваліся лекам. І нарэшце знайшоў, у бараках, ля вагзалу, знайшоў сваю сям'ю. У голадзе, у холадзе, у нечалавечых пакутах прайшлі ўсе наступныя гады, аж да самага канца вайны, да самага рэвалюцыі. За гэтыя гады асесьці ўдалося ў аднэй вёсцы, непадалёку ўжо адгэтуль (кілёмэтраў за пятнаццаць ад гэтага гораду), а ў рэвалюцыю зямлі далі. Гэтак і астаўся тут. Тут і вырасьлі дзеці. А сам ён старэў вельмі шпарка, жыў на адных леках і рабіць нічога ня

мог. Назаўсёды было страчана здароўе. І дзіўна, як мог ён пражыць аж да гэтае пары, з гэтакім здароўем. І цяпер цяжка, мусіць, яму ачуняць.

— Я заўтра пайду, вельмі слабы ён,—загаварыў раптам Броня, памаўчаўшы ласьля свайго расказу.

Усе, стоячы навокал яго, разумелі яго. Весялоўскі асабліва: у яго галаве прайходзілі цяпер малюнкi вайны, тэй самай вайны! Ён-жа сам, можна сказаць, на сваіх плячоx выносіў яе, тую вайну. А ласьля ваяваў з польскімі панскімі акупантамі.

Броня цяпер маўчаў—бялявы здаравяк, крыху з нейкаю здароваю таўсматасьцю ў плячоx. Рыва стаяла блізка ля яго; таксама і Насьця Чырванец, папраўляючы на галаве хусьцінку. Кавалі—Гірка Ерынгроз і Косьця Сыманутовіч хацелі ўжо нават гаварыць, што трэба няйначай заўтра выправіць Броньку дадому ў вёску, калі ён думае, што бацька ня выжыве гэты раз. (Пра гэта яны ласьля самому Броньку ўспаміналі). Нарэшце ўсе пакрысе разышліся. Рома і Насьця Чырванец, ужо на дварэ, пакінулі Броню і Рыву ісьці разам: заўважылі, што Рыва вельмі горача штосьці гаворыць Броньку. Гэтак Бронька і Рыва і вышлі разам з заводзкае брамы ласьля ўсіх.

Гэта было ў суботу, а на трэйці дзень Бронька сядзеў ласьля зьмены свае на заўкомаўскім ганку спусьціўшы галаву ў зямлю. Весялоўскі, як прайходзіў паўз яго, здагадаўся: няйначай бацька памёр! А як вышаў на вуліцу, убачыў: зноў стаіць ля брамы той канючок у драбінах і брат Броняў пры ім.

— Броню чакаеш?—цяпер ужо адразу загаварыў Весялоўскі.

— Але. Хутка ён выйдзе?

— Мусіць зараз ідзе. Дома, што ў вас?

— Бацька памёр. Вельмі шкадаваў што Броні ня было. Гэтак-жа ён яго хацеў пабачыць!

„От чаго Броня нудзіць, седзячы на ганку“— Весялоўскі думаў гэта, ідучы далей, у свой бок. „Не паехаў-жа такі назаўтра пасья тае гаворкі ў суботу Броня ў вёску. Што гэта ўдарніцтва, жаданьне не адставаць ад Даўгінскага? Няхай-бы ён лепш прапусьціў са два дні работы..!“

У той вечар Броня выехаў з братам хаваць бацьку. Аднекуль якраз-бо ўзялася Рыва і прайшла побач з фурманкаю да канца вуліцы. А наступныя два дні ўся тая моладзь—Рома, Гірка Косьця, Насьця—пыталі ўсё ў Рывы як трымаўся Броня, калі ад'яжджаў хаваць бацьку. Цераз дзень явіўся Броня назад на работу. На сваю, другую, зьмену ён спазьніўся. Рома ў той дзень быў выходны і Броня ледзьве прычакаў канца свае работы. Ён знайшоў ля брамы на лаўцы Рыву, Гірку, Косьцю, Насьцю. Ня было толькі Весялоўскага (гэты, вядома, напроці іх усіх, стары чалавек, будзе яшчэ яму хвіліна пагаварыць з Бронем!). Яны ўсе чакалі Броню і як толькі ён вышаў, абкружылі яго, так што ён адразу папаў у гэткае абкружэньне, якое „не давала яму спакою“ не малы час пасья гэтага. Ледзьве яны адышліся ад заводзкае брамы, як ужо шпарыў ім на спатканьне Рома Даўгінскі.

І за наступныя дні, яшчэ бліжэй сышліся Рома і Бронька. Ну і гналі-ж яны работу! Ну і ўзяўся-ж цяпер Броня за сваё ўдарніцтва, за спаборніцтва! І само нейк вышла гэтак, што склалася брыгада, Броня, Рома, Гірка, Рыва, Насьця, Косьця—брыгада, якая павінна была націскаць на адміністрацыю—зараз-жа пашырыць крыты склад, каб ніводная гатовая рэч не валялася на дварэ. Гэтая-ж самая брыгада ўзялася як мае быць за праверку заклёпкі ціскоў. Тут, вядома, галоўную ролю, адыгрывалі брыгадзіры-кавалі. А павольныя тэмпы работы, што пачаліся нейк неўзаметку пасля зьнішчэння прарыву? Тое калупаньне, пра якое і Рома, і Броня гаварылі першыя? Тут ужо сам Броня гнаў нават самога Рому. З іх пачалося. Пашлі брыгады на ўвесь цэх, зноў гэтак сама, як тады, калі змагаліся з прарывам. Сыстэма брыгадаў можна сказаць пачала ўваходзіць у самы быт кавальнага цэху. І калупаньне зьнішчылася. А што-ж Рыва Паперман? А яна пашла неўзабаве вышэй: сама яе дзейнасьць прымусіла яе ня быць доўга за прыбіральшчыцу, яна пашла ў ліцьцёвы цэх кваліфікавацца на фармоўшчыцу. У пачатку зімы Броня вадзіў у госьці да Рывы, да Рывінага бацькі—шаўца з арцелі, сваіх тэварышаў—Гірку і Косьцю. Гэта было пасля ўжо таго, як стала вядома, што Броня і Рыва неўзабаве пажэняцца. Праз некаторы час, Рыва пачала працаваць у ліцьцёвым цэху за фармоўшчыцу.

РАМОНТНАЯ БРЫГАДА

Новая кузьня стаяла на выгане, дзьве каржаватыя ядлаўчыны захаваліся ад даўнейшага хмызьняку. Калі рос хмызьняк, стаяла яшчэ там кузьня старая—малюсенькая будынінка, трухлявая і чорная з дзындраю навокал: а ў дзындры вечна корпаюцца дзеці. Увесь хмызьняк калісьці ў пятнаццатым годзе выцярбілі ўцекачы з-пад нямецкіх і расійскіх гармат: клалі агонь і тужылі, нехаця а'дядджаючы кожную раніцу кудысьці ў прорву невядомых дарог. Астаўся толькі тут быў скалечаны ўцякацтвам Казакевіч з сям'ёю. Пражыў сярод тутэйшых людзей аж да гэтага часу, хрыпеў, скрыпеў, аж дзівіліся ўсе як ён, небарак, вытрымаў на сьвеце гэтулькі часу. Як уміраў, дык ужо як мае быць быў з сям'ёю тутэйшы чалавек. Рэвалюцыя дала яму тут зямлі, але араць яе ён ужо ня мог. Не з маладых, а з малых год, за зямлю ўзяліся хлопцы яго: Броня і Андрэйка. Але Броня больш хіліўся да рамяства і, як толькі Андрэйка ўзьняўся на ногі гэтак, што без старэйшага брата мог аходць зямлю, Броня пашоў у старую кузьню вучыцца за каваля. Хаваць бацьку Броня прыяджаў

ужо з гораду, з чыгунна-ліцьцёвага заводу. Тады яшчэ толькі пачаў траціць ён адзнакі дробнага саматужніцтва роднае свае вясковае кузьні на выгане. Гэта было ў раннюю восень, а цераз зіму, калі яшчэ і марозы трымаліся, і часамі яшчэ завея спробавала паказаць сваё, адно толькі сонца высока пачало хадзіць, тады Броня прыехаў у вёску да брата з важнаю справаю. У той дзень чулася ўжо сонечная сіла і сьнег ледзь парыпваў пад саньмі. Дзьве ядлаўчыны, гэтакія знаёмыя! тырчэлі над асьнежаным выганам і гэтакія яны былі ў гэтую пору зелянюсінькія, што цешылі Бронева вока. Броня прыехаў не адзін. З імі былі два кавалі з яго кавальнага цэху, яго таварышы: Косьця Сыманутовіч і Гірка Ерынгроз. Цэлую восень і добрую палову зімы, ня быў тут Броня і, акінуўшы вокам выган ля першых вясковых хат, здзівіўся.

— Бач ты, кузьня ў іх новая!

— А тут была старая?—запыталі ў адзін голас хлопцы.

— Старая. Я вучыўся за каваля ў тэй старой яшчэ кузьні.

Цяпер сапраўды кузьня стаяла тут новая. Гэта была доўгая будыніна, вельмі прасторная, паводле тэй старой. Сыцены з новых плашак і нават з мохам. Зруб, відаць, не на жарты настараліся зрабіць. Ля дзьвярэй прыбудоўка з аполкаў, нешта на кшталт сянец, два вакны, з аднаго боку і другога; і стаіць гэты будынак не на тым месцы, дзе старая кузьня стаяла, а ў глыб выгану. Ды і сам выган

у гэтым месцы ля кузьні змяніўся. Перш за ўсё, перад самымі агародамі стаяў высозны будынак. „Гумно“—падумаў Броня. За ім— яшчэ адзін, ня скончаны. Пасьля нейкія новыя агароджы, з аполкаў, з калоў...

Спаткаў гасьцей Андрэйка. Як ён вырас, узбуяў! Мужчына! А Броня быў ужо самы сапраўдны індустрыяльны каваль.

Сонца ўжо мела сілу, мароз ня мог саўладаць з ім; з стрэх капала, ужо на сонцы льга было пагрэцца. Да гэтага часу людзі паабмалочваліся толькі ў кагосьці аднаго гупаў на такую старасьвецкі цапок. Работа ў гаспадароў была гэтая, што калі і не калуца за ёю, дык сумленьне вельмі мучыць ня будзе. Некаторыя, значыцца, гэткага сумленьня і не баяліся: па паўдні, на сонцапёку, ля кузьні, людзей такі ніштавата назьбіралася. Адзін павёў каня падкаваць, а пяць за ім сьледам, паглядзець, ды памагчы кавалю ўсялякімі парадамі, без якіх каваль таксама не прапаў-бы і сваю работу рабіў-бы ня кепска. Народ ля кузьні пакурваў сабе, гаварыў, радзіў. Закурвалі адзін у аднаго і радзілі адзін аднаму... Каваль, Броняў былы настаўнік, займаўся сваёю работаю, а другі, маладзейшы, яго памоцнік, таксама ня гуляў.

Гаворка была найбольш у людзей адна: можа і гаварылі пра ўсялякія справы, але думка панавала каторы ўжо час адна. Калі гэта было гэтак з тых часоў, з якіх памятаюць сьвет нават самыя старыя людзі! Праўда, ужо і абыкласць да гэтага

пачала яўляцца, асабліва ў таго, хто сам падаўся ў новыя справы. Але-ж і да чалавечае, напрыклад, сьмерці прывыкаюць, а яна ўсё-ж такі ёсьць справа нязвычайная. Гэтак і тут. Перш за ўсё каваль гэта быў ужо не вясковы. Гэта быў ужо калгасны каваль. Таксама і яго памочнік. Таксама і новыя будынкі, адзін скончаны яшчэ летась увосень, а другі пачаты. Таксама і выган, дзе раней ніколі нават дзікая трава не расла, калгасаўцы задумалі ператварыць у мясьціну, дзе і не трава толькі будзе расьці. А самую першую дзялянку выгану занялі пад калгасаўскі двор. А ці шмат калгасаўцаў? Не. Не сказаць каб многа. Нават на два чалавекі паменшала. Узялі дыў выпісаліся. Так што чалавек (сем'яў, значыцца) пятнаццаць ня больш цяпер у калгасе. Але тыя, што засталіся, варушацца. Будынкі робяць на збожжа і на жывёлу і стараюцца пабольш людзей уцягнуць.

Андрэйка Казакевіч запісаўся ў калгас ня самы першы, тут хваліцца няма чаго. А чаму ня першы? На гэта сам ён цяпер кажа: „не арганізаваны я быў хлопец“. Калгас нарадзіўся мінулаю вясною, а толькі ў позьнюю восень, пасья таго як ужо з галавы пачалі ападаць думкі пра бацькаву сьмерць, Андрэй падаўся ў калгас. Ён прышоў сюды цьвёрда. Гэтак добра і трымаецца, і за вялікую работу там узяўся. Толькі самая справа гэтая ў людзкіх вачох пачала зьменьвацца. Раней, дык тыя, што не падаліся ў гэтую справу пасьміхваліся: „нічога з гэтага ня будзе“. Пасья

пачалі казаць: „няхай сабе жывуць здаровенькі, а мне неканешне зрывацца з бацькаўскіх сьцежак“. А цяпер, дык не навіна пачуць і гэтакую гутарку: „можа яно і добра“. Апошняя думка, як чарвяк, з кожным днём усё мацней пачынае тачыць людзкія галовы. Гэтакія от гаворкі і адбываліся тады ля кузьні.

— Дабраахвотна ў калгас ісьці, ці сілком гоняць?

— Дабраахвотна.

— Ну, дык калі дабраахвотна, дык ты мяне туды і калом не загоніш. Сам ідзі.

— І пайду.

— А чаму-ж дагэтуль ня йшоў?

— Дагэтуль?.. Дагэтуль?..

Гаварыў-жа нават гэтакі хлопец як Андрэй Казакевічаў „неарганізаваны я быў“...

У новым калгасаўскім гумне гула і пастуквала арфа: перапускалі насеньне. А ў самой кузьні стаялі скрозь паўз сьцену калгасаўскія плугі: былі і сапсаваныя, былі нават некаторыя і зусім пакалечаныя, былі і гэтакія, што адно трэба сашнік падгасць... Але плугоў было многа. Гэта ўсё паабагульваныя летась плугі. Кожны плуг быў усім вядомы. Дык мужчыны і пра плугі гаварылі.

— О гэты, здаецца, Рыгораў. Бач як зьлізаўся.

— Дзіва што зьліжацца, гэтулькі папаслужыўшы яму.

— А той унь Апанасаў зусім новы.

Дзіва што будзе новы, нядаўна куплены.

— А той унь...

Раптам паўз кузьню праехалі сані з хлопцамі. Броню пазналі ўсе адразу. Сані паехалі проста на калгасаўскі двор. Народ рынуў туды. Пакуль што якое, дык Андрэй і Броня знімалі з саней плугі. Зусім новыя і іх было чатыры. Гэта ад кавальнага цэху калгасу падарунак! А што за хлопцы? (Народ загаварыў). А гэта брыгада з заводу на пяць дзён прыехала памагчы калгасаўскаму кавалю паправіць да веснавое сяўбы прыладзьдзе.

Брыгада стала на работу ў той-жа дзень, пасля кароткага адпачынку. Пры кавалёх працаваў Андрэй. Назаўтра далучыліся яшчэ два калгасьнікі. А рэшта—былі на такую ля збожжа на насеньне, ля бяровенья на стайню, ля агароджы пад раньнія засева агародніны... Усё пашло куды жывей як ішло дагэтуль: прыезд брыгады паддаў жару ў рабоце.

Тымчасам, ля кузьні кожны дзень тоўкся народ. Многа прыходзіла. Можна сказаць, усе тут перабывалі за гэтыя дні. Прыходзілі, калі хто мог і як хто мог. Проста такі часамі аж да натоўпу было ўсё падобна, гэтулькі падыходзіла мужчын. Заячыя, трусавыя і авечыя шапкі, злюбянелыя і ня злюбянелыя кашушкі, боты, лапці, шарачак... Увесь вясковы народ. Успаміналі, гледзячы на Броню і Андрэйку нябожчыка старога Казакевіча... І самі пра сябе ўспаміналі як збіраліся выбірацца на ўцякацтва... І як найшла была панская плойма з Польшчы, і як партызанілі хлопцы, выганяючы палякоў... Пакрысе да ўсяго дайходзілі. А брыга-

дзіры падварушвалі іх. Як самі жылі? Якія надзеі мелі? Ці добра жыць на сьвеце галоднаму, босаму, голаму? Калі ніколі латы з плеч ня злазяць! Калі гэтак як гэтых калісьці Казакевічаў, нехта сыты і вясёлы на ўцякацтва выганіць! Калі ня толькі некі там, калом яму зямля, пан, а нават адзін аднаго ўвесь век за гнілую бульбіну есьць! А хто пабагацее з суседзямі, ды нават і з сваякоў, дык таксама адразу панам робіцца над усімі!

Брыгада працавала адзін дзень, другі, трэйці... Мужчыны, не калгасаўцы, таксама корпаліся пакрысе па хатах, па клунях, па дварох... Чацьверты дзень брыгадзіравае працы скончыўся тым, што на калгасаўскім дварэ адбыўся сход усяе вёскі. Брыгадзіры, і (вельмі) Броня, як чалавек, што сам аднэй нагою яшчэ нядаўна стаяў на гэтай сялянскай гаспадарцы, гаварылі на сходзе. А пяты і апошні дзень працы, скончыўся вельмі позна, але затое калгасаўскае прыладзьдзе, якое льга было паправіць у кузьні, было гатовае, хоць ты яго цяпер-жа пускай у работу. Брыгада назаўтра паехала. І ў той-жа дзень дзесяць гаспадароў прышло запісалася ў калгас. А назаўтра яшчэ... І калгас пабольшаў. Хто й сам таго ня думаў, пачаў у новую работу ўцягвацца.

Забіраючы з кузьні адрамантаваныя плугі, два дзядзькі, новыя калгасьнікі, успаміналі рамонтную брыгаду:

— Гэта-ж гэты Казакевічаў большы, Бронька. Глядзі ты!

— Што?

— А як тады бацька яго прыехаў быў да нас, як была вайна. А гэта лядзі ты!

Ён хацеў выказаць тое, што з вялікага гора вышаў гэты Казакевічаў хлопец. Гэта перш за ўсё яму кідалася на думку, бо ён сам гэтакі быў, гэты паджылы чалавек. Гэта ён пра сваё спрадвечнае гора хацеў расказаць.

А другі ўспомніў як ехала брыгада:

— Я такі адразу быў падумаў, што гэта з навіною нехта едзе. Гляджу—конь, бачу, незнаёмы

ВІНГЕЛЬ

Цяперашнія перадавыя ударнікі—Гімпалевіч, з такарнага цэху, і Весялоўскі, са зборачнага цэху летась пазналі былі раз старога знаёмага. Спатканьне адбылося на тэрыторыі заводу, на вузкім заводскім дварэ. Раўла сірэна. Вячорная зьмена заступала дзённую. Гімпалевіч і Весялоўскі, сышоўшыся ля фабкомаўскага ганку, рушылі йсьці ў страўню, а адтуль дадому. Раптам заўважылі як-бы знаёмага чалавека ля шырозна адчыненых дзвярэй у ліцьцёвы цэх. Чалавек быў танклявы крыху, сярэдніх год, даволі высокі. Закуродымленая кепка была нацягнена на лоб і з-пад казырка пазіралі ясныя вочы на спрытны рух пальцаў з махорачнаю папераю: ён закурваў.

— Эгэ-гэ, бачыш? — штурхануў Весялоўскі Гімпалевіча, — прыгледзься адно, ты ні дзе ня бачыў гэтага чалавека? Ён здаецца ён тут новы, бо няўжо-ж дагэтуль я не спаткаў-бы яго тут дзе?

— Чаму ня бачу, — адказаў Гімпалевіч, — нешта нейкае было ў мяне з ім... Чакай-жа, хто-ж гэта можа быць?!

Яны падышлі бліжэй і Гімпалевіч, каб пачаць гаворку, працягнуў руку:

— Дай, таварыш, паперы, закурыць.

І ўжо ўсадзіў руку ў кішэню і набраў у тры пальцы махоркі, як той спакойна сказаў:

— Паперы? Калі ласка.

І сам стаў прыглядацца да Гімпалевіча. У гэты момант Гімпалевіч і Весялоўскі яго і пазналі. Пазналі з голасу.

— Вінгель?—сказалі яны абадва разам.

— Я і сам на вас прыглядаюся. Гімпалевіч? Весялоўскі?

Спакойна бяз жаднага здзіўленьня, ён працягнуў ім абодвым руку і стаяў з імі нядоўга: сірэна пакінула раўці, апошнія фармоўшчыкі вышлі з ліцьцёвага цэху; там штосьці бляшанае забразгала, хтосьці моцна загаварыў...

— Ну дык я іду, браткі,—сказаў Вінгель і адразу пашоў, сказаўшы толькі:

— Дык гэта вы тут? Гэта старое месца ваша?

Той самы даўнейшы Хукманаўскі завод, што тады гаварылі?..

— Але.

— А я тут нядаўна... Ну, іду.

Назаўтра, раніцаю, чакаючы хвіліны заступаць на сваю зьмену, Весялоўскі ўспамінаў пра ўчарашняе спатканьне. Успамінаў не таму што ўсім хацелася вельмі пачуць пра Вінгеля-усе хто слухаў яго, Вінгеля ня ведалі і яшчэ ня было прычыны як-небудзь іначай ад усіх, адмыслова, уведаць яго.

Весялоўскі гаварыў так сказаць, дзеля свае прыемнасці, бо любіў ён успамінаць свае ранейшыя прыгоды; і такі пагаварыць часам любіў. А гаворыць ён удала, на язык востры, калі скажа слаўцо, ды прыкажа, дык доўга будзеш памятаць, навывёт ён пройме цябе сваім словам. Здаецца і словы тыя самыя, што і ўва ўсіх нас, а калі ён гаворыць, скажам, пра стральбу, дык здаецца пораха навокал пахне.

Слухаючы яго ў тую раніцу, усе хто сам валачыўся калі-небудзь з вінтоўкаю па лагчыністых дарогах і цудоўных узьлесках, уявілі сабе, як жывы, той дзень, калі Весялоўскі і Гімпалевіч першы раз былі спаткаліся з Вінгелем.

„Невядома куды бегла сьцежка—праз дубняк, праз асіньнік, цераз ручаіну пад крушыньнікам, цераз паўзьлесную дарогу і зноў у лес—у дубняк, у асіньнік... Ядловец астаўся на ўзьлеску, крушыньнік згусьціўся над самаю ручаіною. Драсён рос у самай чысьцюсенькай вадзе. Стрышэнная моц як біла ў нос лесавая вільгаць. Пахла восень. Птушкі даганялі сонца. Бусел цындаўся па той бок лесу, ля ядлоўцу. Даўно пара яму выляцець! Сьцежка вяла проста. Пад крушыньнікам было ціхутка. На дубох сьпелі жалуды. Асінавы кусток тросься і лепетаў. Дробныя птушкі пстрыкаталі навокал, грыбны водыр цёк з зямлі, верасы цьвілі скрозь над імхамі. Дробны каршачок плаваў над асіньнікам, вавёрка імчалася цераз дубы. Лес маўчаў. Сонца жыло на яго вершалінах“...

the 1990s. The 1990s have been a decade of economic reform and growth, but also of political stagnation. The political system has remained largely unchanged since the 1980s, with the Communist Party of China (CPC) maintaining its dominance and the government continuing to pursue a one-party system.

The political system has been characterized by a lack of transparency and accountability, with the government often acting in a top-down manner. The media has been tightly controlled, and the government has been accused of suppressing dissent and human rights. The political system has also been criticized for its lack of reform and its failure to address the needs of the Chinese people.

Despite these criticisms, the political system has managed to maintain stability and economic growth. The government has been able to implement a series of reforms that have led to a significant increase in the country's GDP and a rise in living standards. The political system has also been able to maintain a strong relationship with the United States and other major powers.

The political system has also been able to address some of the challenges facing the country, such as the environment and social inequality. The government has implemented a series of policies to improve the environment and reduce social inequality, and has also been able to maintain a strong relationship with the United States and other major powers.

However, the political system has also faced a number of challenges in the 1990s. The government has been accused of suppressing dissent and human rights, and has been criticized for its lack of reform and its failure to address the needs of the Chinese people. The political system has also been criticized for its lack of transparency and accountability.

Despite these challenges, the political system has managed to maintain stability and economic growth. The government has been able to implement a series of reforms that have led to a significant increase in the country's GDP and a rise in living standards. The political system has also been able to maintain a strong relationship with the United States and other major powers.

The political system has also been able to address some of the challenges facing the country, such as the environment and social inequality. The government has implemented a series of policies to improve the environment and reduce social inequality, and has also been able to maintain a strong relationship with the United States and other major powers.

However, the political system has also faced a number of challenges in the 1990s. The government has been accused of suppressing dissent and human rights, and has been criticized for its lack of reform and its failure to address the needs of the Chinese people. The political system has also been criticized for its lack of transparency and accountability.

Despite these challenges, the political system has managed to maintain stability and economic growth. The government has been able to implement a series of reforms that have led to a significant increase in the country's GDP and a rise in living standards. The political system has also been able to maintain a strong relationship with the United States and other major powers.

— От там мы, гэтак і спаткалі яго, Вінгеля. Цяпер я вам гэтак расказваю ўсё і сам веру, што гэтак прыгожа было навокал. Але гэта я толькі цяпер успамінаю. А тады, дык зуб на зуб у нас не пападаў з Гімпалевічам. Што-ж, так сказаць, без аховы закону—смальнуў хто з-за куста, дастаў душу—дык яшчэ яму падзякуюць што зьвёў з сьвету здрадніка „айчыне“. (Весялоўскі з вобразным прыціскам сказаў апошняе слова). Адным словам, мы з Гімпалевічам былі дызэртырамі з царскае арміі. Гэта была апошняя восень перад рэвалюцыяй. Немцы растрасьлі нашу часьць, дык мы, прызнацца, ня лішне і бедавалі. Немцы займалі мясцовасьць шпарка, а мы ледзьве ногі валаклі. Няхай будзе што будзе—падумалі мы і падаліся ціхом з шырокае дарогі ў гэтую сьцежку. Я то яшчэ сяк так, а мой небарак Гімпалевіч, дык проста можна сказаць, канае ідучы. Гімпалевіч мой родам з Беластоку, там яго сям'я, а Беласток даўно ўжо ў немцаў! От ён і адважыўся—хоць, кажа ў палоне буду, але на адной тэрыторыі з дзецьмі і жонкаю. Як мае быць насыпела ў яго думка, як засмаліў быў яму у вуха за нешта фэльдфэбель. А гэнэрал трымаў прамову: „... хто ўб'ёт изменника отечеству, суду не подлежит!.. „Ну дык чорт-жа тваю матару бяры з тваім „ацечствам“, сказаў Гімпалевіч і пацягнуў мяне за сабою. Самае важнае, каб як ціха фронт перайшоў. Апошнія дзён два, дык нават ужо й гарматы пакінулі раўці, немцы ціхом па пятах смалілі і ўсё. Вінгеля мы ўбачылі ў самай

гушчырні кустоў. Ён пераабуваўся. Мы як наткнуліся на яго, дык адразу сумеліся. Сядзіць сабе салдат і анучу на нагу накручвае, а навокал ціха сабе як дома... Ну, але далей другім разам...

І Весялоўскі рушыў у свой цэх. А пасья ўсе дазналіся канец гэтага расказу.

Вінгель кінуў к чорту вінтоўку і назіркам ішоў дадому, таксама недзе пад Беласток. Яны ў траіх шчасьліва перасядзелі ў бліжнім лесавым хутарку фронт, праседзелі пад руінамі, на попелішчы. А там—разышліся: Вінгель дадому, а Гімпалевіч пацягнуў ціхом Весялоўскага ў Беласток. Там іх і ўзялі ў лагер палонных як былых вайскоўцаў. От пакуль што і ўсё, што пачулі ад Весялоўскага. Пасья, як пачала ўмацоўвацца сыстэма спрэс усяе вытворчасьці брыгадамі, і як Вінгель на тым памятным сходзе быў увесь ажыў і ўстрапянуўся, Весялоўскі ўспомніў момант іхняга разьвітаньня з Вінгелем тады ў Беластодчыне. Адзін момант застаўся ў памяці Весялоўскага і прышоў на памяць цяпер. Тады ўжо яны здружыліся з Вінгелем. І от калі разьвіталіся, Вінгель зачырванеўся ўвесь раптам, відаць нейкае хваляваньне працяло яго. І гэта было нечакана і Весялоўскаму, і Гімпалевічу, бо дагэтуль ён быў маўклівы, нават пануры, найбольш усё згаджаўся і ніколі не спрачаўся, як бы хацеў, каб усё было ціха і добра. У яго была некая падатлівасьць, мяккасьць, сваяасаблівая цікаўнасьць да ўсяго, але вялікага ажыўленьня тут ня было. Ён павольна і ціха рабіў сваю справу—ішоў

сабе гаварыў^ккалі трэба было гаварыць, стаў за падарожнага таварыша, але не сказаць, каб льга было думаць, што ён надоўга пасья разьвітання пакіне ў памяці гэтае знаёмства. Гэтак думалі Гімпалевіч і Весялоўскі. Дзесьці ўсё глыбока схавана ў ім. Ад яго павявала заўсёды гэтакім роўным настроем, які гнаў ад сябе ўсялякае ўтрапеньне. Можа таму гэтак і лёгка было з ім ісьці ў гэтакія трывожныя хвіліны: ён заспакойваў і абнадзейваў.. Дык на разьвітання, ён усхваляваўся:

—Вы ведаеце, браткі, от як усё-адно ўжо няма чаго больш чакаць. Хоць ня думай ні пра што, хоць на сьвеце ня жыві! Цяпер куды йду? Можа чорту лысаму ў лапы! Можа на зьдзекі! Можа дзяцей дзе ўжо разарвала з гарматы, можа адно коьці дзе асталіся! А можа, яшчэ горай, калекамі дзе асталіся! Можа галодныя сядзяць! А што я ім прынясу? І па што я сам іду? Нічога я за сабою не пакінуў, нічога і не знайду там куды йду. Павошта йду? Па шчасьце?! Куды мяне гналі? Што і каму адваёўваць я быў павінен? І за плячыма, і перад вачыма ўсё адно. Як на сьвеце й прытулку нашаму брату няма! Змалку быў як госьць на сьвеце, гэтак і ўсё далей. Нехта за нешта ваюе, нехта нешта мае і мець будзе... Што гаварыць! Бывайце.

Ён аж пацалаваўся з таварышамі. І ўжо адыходзячы ўспомніў:

—Вінтоўку кінуў. Можа дарэмна. Можа трэба было хоць штыхам каму грудзі пранізаць.

Весялоўскага цікнула. І ён сказаў адразу:

—Калі ты ўвесь час будзеш ля Беластоку, дык будзеш бачыцца з намі; і вінтоўка яшчэ знойдзецца. Яшчэ ўсяго будзе.

І з запытаньнем паглядзеў на Гімпалевіча. Той быў тут большы тубылец. Вінгель пашоў. Ён меў недзе поблізу тут прыгарадную хату, нейкае капеечнае рамяство ў руках...

Гімпалевіч і Весялоўскі былі ў палоне аж да самага замірэньня. Тымчасам Вінгеля больш не спатыкалі. Не маглі знайсці нават і тады як іх выпусьцілі на волю.

Рэвалюцыя йшла шпарка. А пасья польская вайна. Пасья вызваленьня з палону, ужо Весялоўскі пацягнуў Гімпалевіча сюды, у свой горад, сам сьпяшаў на ранейшую работу ў свой зборачны цэх. Заводчыка Хукмана да гэтага часу як вадою змыла. Але завод неўзабаве зацягнуўся дрымотным жахам: з палавіна людзей пашлі ваяваць з палякамі, з палавіна расьцярусіліся недзе. Весялоўскі як вярнуўся з вайны, завод стаяў як мярцьвяк: палякі, адступаючы, паразьбівалі яго. Весялоўскі, а пасья і Гімпалевіч, былі адны з першых, што ўзяліся разварушваць завод. Доўга яшчэ завод ледзьве дыхаў. Але год за годам... І от цяпер... Але цяперашняе пачалося, можна сказаць, з леташняга году. І нават ня з леташняга, а крыху пазьней, як пашоў другі год пяцігодкі. Рабілі сабе на заводзе, рабілі; хто рабіў, а хто калупаўся; але на другі год пяцігодкі раптам дайшло да вушэй як з грому: прарыў! І пашло рваць страш-

нае слова. Нават не прарыў ужо гаварылі, а правал! Тут, праўда, крыху перабольшвалі, але гэта можа й добра. Слова, калі яно там дзе трэба і добра ўжыта, заўсёды падганяе людзей. Гэтак і тут. Усе заварушыліся. Ячэйкі, партыйная, камсамольская, фабкомаўцы, радактары цэхавых насцьценных газет... Спачатку, вядома, найбольш гаварылі, а пасья й за справу пачалі брацца. Завод у нас сярэдні, да дзвёх тысяч рабочых не дацягае, але Весялоўскі і Гімпапавіч доўгі час ня бачылі тут Вінгеля. Ён, як пасья выявілася, працаваў ужо тут, да таго спатканьня, месяцаў са тры. А пасья спатканьня, яны ўтраіх, старыя таварышы, часта пачалі бачыцца. Ня было аніводнае хвіліны, каб Вінгель стаў калі падобны на самога сябе, гэткага, які быў тады, калі яны разьвіталіся на Беластодчыне. Ён быў ціхі, спакойны, гаварыў мала, нічому ніколі ня дзівіўся, ціха рабіў сабе ў сваім ліцьцёвым цэху—прыходзіў увечары заліваць формы. Гэтакі ён быў у тую хвіліну, калі яны ўбачылі яго першы раз у лесе пад крушыньнікам. З гэткаю сталаю пільнасьцю ён тады пераабываўся. Ён здаецца нічога ніколі не ўзварушыць яго, а тое хваляваньне на разьвітаньні, было выпадкам, Ён раскажаў, як тады дома жыў сабе ціха, прыхоўваючыся ад немцаў, каб не папасьціся ў палонныя, а пасья ваяваў з палякамі і як скончылася вайна, застаўся тут і пачаў клапаціцца каб сям'ю сваю дастаць сюды з-за новае мяжы. Сям'я нарэшце, прыехала.

На рабочых сходах ён галасаваў за добрыя прапановы, сам нічога не прапанаваў, рабіў акуратна, работы абы як і дзе ня кідаў...

Раз на сходзе, пасля таго ўжо іхняга спатканья ля дзвярэй ліцьцёвага цэху, Весялоўскі даў прапанову працаваць тры пяцідзёнкі без выхадных дзён, каб хутчэй расправіцца з прарывам. Хтосьці з камсамольцаў паправіў Весялоўскага, ня тры пяцідзёнкі, а дзесяць пяцідзёнак! Сход падтрымаў. Гімпалевіч правёў гэта ў сваім цэху. Большасьць згадзілася. Згадзіўся і Вінгель і працаваў, але здавалася, што гэта ён разам з усімі, каб не астацца. Хто яго ведае, што ў яго за думкі былі тады. Працавалі ўсе заўзята, час ішоў, неўзабаве канчаўся другі год пяцігодкі, прарыў памяншыўся, была надзея, што яго сьлед зараз згладзіцца. Усё было аплянована і вядома было, што да канца гаспадарчага году прамфінплян будзе даведзены да канца. Выйдзем без прарыву! І от некаторыя зноў пачалі калупацца, хоць гэтакіх усё-ж, сказаць праўду, у нас цяпер стала менш. Тымчасам і восень нахапілася. Новы год от зараз на завод награне! У нас рыхтаваліся да дня ўдарніка. У тыя дні адбыўся вялікі агульны сход рабочых. Гэта проста была масавая вытворчая нарада. У тыя дні складаліся кантрольныя лічбы, самакрытычная мятла выметала з самых цёмных кутоў усялякую шухамець. На новы год зьбіраліся новыя прапановы ад рабочых. Разгортвалася кампанія за кантрактыю да канца пяцігодкі, шукалі лепшых сы-

стэму рабоце, блізіўся момант разгарнуць вытворчыя манэўры, заводская шматтыражка і насыценгазеты смалілі па лятунох. Да гэтага сходу камсамольскія ўдарныя брыгады рыхтаваліся загадзя, важна было каб ініцыятыва ўсіх работнікаў заводу пакінула йсьці самапасам: увабраць яе ў сыстэму, у пляны! Пасьля цэлавых абгаварэньняў, было тут агульнае абгаварэньне сустрэчнага прамфінпляну. Рабочыя падавалі свае лічбы норм вытворчасьці, большыя за тыя, якія падавала адміністрацыя. Дык раптам падняўся на сваім ціхім дагэтуль месцы Вінгель. Весялоўскі і Гімпалевіч пасьля расказвалі як у першую хвіліну яны падумалі што гэта Вінгелю надакучыла сядзець тут на сходзе і ён зьбіраецца йсьці, каб пасьля згадзіцца з усімі пастановамі сходу і выконваць іх сумленна і цягавіта, без уласнай тут ініцыятывы. Што ж, гэтакі чалавек Вінгель! Але ён непашоў, а папрасіў слова. І гэта вышла ў яго няспрытна з няпрывычкі гаварыць перад вялікім натоўпам. А як пачаў гаварыць, нясьмеласьць яго пачала згладжвацца, пасьля зусім прапала, толькі лілося з слоў і вачэй жаданьне сказаць штосьці, што як-бы ўсё не ўдавалася яму выказаць дагэтуль.

— ... Я вытворчыя манэўры разумею гэтак,—гаварыў ён, прыжмурваючы вочы,—што гэта—каб ня спыняць іх праз нейкі малы ці нават можа вялікі час. Гэта не кампанія якая-небудзь. Гэта вам ня тое, што адбыў і ўсё тут. А чаму? Таму што мы не лягуны якія-небудзь, што сёньня тут, а заўтра

там, бегай, мяняй работу, лётай з канца ў канец!..

Было відаць, што ён незадаволены сваёю гаворкаю, што мацней і больш выразную думку ён стараецца выказаць. Ён вадзіў пальцамі па ілбе, жмурыў вочы.

— ... Я скажу пра сябе. Я рабіў дагэтуль дрэнна. Не апошня-ж я тут сьпіца ў калясе! Я сваю норму вырабляў, нават яшчэ больш. Але я сам ведаю, гэтага мала. І кожны лятун, нават прагульшчык часам можа сваю норму вырабіць. Я на якім грунце стаю тут?..

Зноў было відаць што занадта слаба ён уладае, словам, каб выказаць свае моцныя думкі.

— ... От калі я калісьці спаткаўся быў з Весялоўскім і Гімпалем у лесе, чорт ведае дзе, блізкі сьвет адсюль!... Яны ведаюць... Дык чаго мяне дрэнчыла тады?.. Чаму мне тады было хоць тапіся?.. Яны ведаюць, могуць расказаць...

Весялоўскі і Гімпалевіч успомнілі тады як Вінгель разьвітваўся з імі на Беластотчыне. Гэтак сама ён гаварыў тады: штосьці хацеў выказаць большае, вялікае, а толькі расхваляваўся і нарэшце, махнуўшы рукою, пацалаваўся, і зачырванеўся ўвесь.

— Тады я чаго глядзеў, да чаго йшоў, чаго шукаў і за што ваяваў? Ні ў зад падацца, ні ўперад. Усё адно як у моры шукаеш цьвёрдае зямлі пад нагамі... Я гавару, таварышы, што я цяпер павінен стаяць за тое, што трымаю ў руках! Сам-жа сябе я павінен бараніць ці не?!

Тут яго думку ўсе зразумелі. Хтосьці падказаў:
— Ну адным словав, ты заклікаеш усіх да няспыннага ўдарніцтва.

— Але! Гэта і ёсьць, памойму, тыя самыя вытворчыя манэўры. Гнаць, і гнаць работу наперад, аж пакуль ня будзе перадышка дзе-небудзь.

— Дзе-небудзь на першым паўстанку сацыялізму,—кінуў радасна хтосьці з камсамольцаў.

— Але, але!.. Таварышы,—падняў высока тут голас Вінгель,—я гавару от што: першае — заступіць зьмене пасья зьмены адразу, ня спыняюсы варштату, каб работа йшла кругла цэлы дзень. Другое: увесь цэх, скажам, разьбіць хутчэй на ўдарныя брыгады і кожная брыгада, каб мела, скажам, сваю перадатачную брыгаду зьверху, а гэтак сама і зьнізу. От скажам брыгада такарнага цэху—мае сваю папярэднюю брыгаду ў ліцьцёвым, а пасья ў зборачным...

— Перавесьці завод на сыстэму скразных брыгад!?

— Але! Я гэтак думаю. Бо калі ты ў брыгадзе, калі ты ўдарнік, дык гэта ўжо адно будзе ладганяць цябе. Тваё сумленьне ня будзе даваць табе спакою.

Вінгель гаварыў пасья гэтага ня доўга. Ён неўзабаве зноў пачаў выяўляць незадаволенасьць сам сваімі словамі і нарэшце сказаў некалькі слоў зноў пра ранейшае сваё блуканьне ў пустэчы поўнага сьвету. Але гэта дзейнічала мо' нават лепш за доўгія прамовы спрытнага прамойцы. Яго разу-

мелі ўсе. Ён сваёю прамоваю паддаў агню сходу. Пашлі заявы пра законтрактаваньне да канца пяцігодкі, пра надвышэньне лічбаў вытворчасьці. Пашло—пра новую сыстэму (хоць яна й ня была новая, але была ў заныпадзе дагэтуль).

З дня ўдарніка частка заводу пачала выпрабоўваць новую сыстэму. Вінгель склаў першую моцную гэтакую брыгаду ў сваім цэху. Ён проста такі зьмяніўся. Стаў боль рухавы, але больш і пануры. Яшчэ менш стаў гаварыць. Ён гнаў работу няміласэрдна. „Гэта не кампанія,—гаварыў ён,—гэта не кампанія!“

Яго брыгада йшла першая на вытворчых ма-
нэўрах.

БРАТЫ

Хлапчук спаў на халоднай траве. Калені ён падцягнуў да барады, рукі як мог схваў на грудзях у рукавы таго, што калісьці было чалавечая вопратка (зьяямцованыя шматкі ваты і аблезлае картуны). Гэтак і спаў грудзямі на кулакох; сьціснуты ўвесь як карчук дробнае расьліны. Ляжаў ён тварам уніз. Віхрастая бялявая галава не мясьцілася ў скураной шапцы без казырка. Шапка была-б нават і ніштаватая, каб яшчэ, да яе казырок і каб не распоркі скрозь па швах. Бялявыя віхры вытыркалі праз гэтыя распоркі ва ўсе бакі. Голыя пяты блішчэлі здалёк, з-пад доўгіх нагавічных калошаў. Нагавіцы ня мелі ўжо аніякага колеру.

Восенняя павевы йшлі над горадам; дрэвы стаялі жоўтыя. Гукі беглі адусюль: на блізкай электрастанцыі чыхала пара, там-жа дзесьці звоньваў і грукацеў трамвай; кукаваў на вузка-каляіне драбнюсенькі паравічок і цягнуў за сабою ляскатлівую гаворку рухавых скрынак з торпам. Плыткая рэчка гнала няспынную ваду. Яна адгароджвала тут сад ад гораду. Сьцежкі скрыжоўваліся ў шмат якіх мясьцінах вялікага саду;

па іх шнуравалі людзі і хто колькі меў вольнага часу, спыняўся тут дзе-небудзь ля ціхай лаўкі—на гэтай вясёлай высьпе сярод пыльных вуліц грукатлівага места. Хлапчук спаў на ўзгорку. Дрэў тут было менш. Сонца ня лішне грэла зямлю, не хапала толькі сіверу, каб дарэшты ахаладзіць вытапаную траву. Яшчэ ня выбралася з саду летняя сталавальня. Кухонны водыр патыхаў паміж дрэў. Сталавальня была пры пешаходнай садовай дарозе. На адкрытай вэрандзе стаяла чарга ў касу. Навокал столікі, на іх абы як выцэртыя цыраты і поўна людзей тут. Усё— працавітыя людзі: з рук ніколі не адмываецца сажа й зямля; гальштукі, у каго ёсьць, завязваюцца толькі з тэй прычыны, што ні на што іншае іх не абарнеш. Людзі тут доўга не сядзяць: кароткі полудзень ня ёсьць адпачынак. На хадзе раскусваюць запалкі, каб пакалупаць у зубох, на хадзе закурваюць „колгосп“ і „зьмену“.

Нават праразьлівы сіпучы гудок з электрастанцыі не пабудзіў хлапчука. Сьледам за электрастанцыяй загулі заводы: абазвалася ўся бліжэйшая адсюль гарадзкая ўскраіна. Тады неўзабаве да сталавальні ў садзе прышла дзяўчына. Постаць яе і мажная, і, разам з тым, невялікая. Чорныя кучаравыя валасы, белы твар, да якога ня прыстае сажа і пыл, як вытачаныя дзеля прыгожасьці пераносьсе і барада—цвёрдныя рысы. (Кажуць гэта ўпадасць наттуры). Яна прайшла роўнаю дарогаю да сталавальні, кідаючы вачыма навокал; кагосьці шукала вачыма. На вэранду яна ўзьбегла шпарка,

адразу прыстроілася да рухавае чаргі і праз некалькі хвілін трымала ў руках талён на полудзень. Але за стол яна адразу ня села: зьбегшы з вэранды, яна разгледзела рухавымі вачыма натоўп, пешаходаў, людзей на лаўках і заўважыла абшарпанага хлапчука на траве.

— Гурык, Гурык!—гукала яна, яшчэ не падбегшы нават да яго.

Хлапчук адразу ўскочыў на ногі і стаяў перад ёю. Ён яшчэ ня скінуў з сябе соннае млявасьці і дрыжэў ад сьцюдзёнасьці восеннае зямлі, на якой праспаў некалькі гадзін. Пасьля ён шмаргануў рукі ў астачу кішэнь і пашоў за ёю. Ён пераступаў з нагі на нагу вельмі шпарка і моцна, падскакваў, падбягаў, каб сагрэцца, а яна йшла цяпер спакайней. На вэрандзе яны выбралі столік у пусьцейшым кутку. Цяпер людзей сплыло крыху і вальней стала.

Ім прынеслі талерку каламутнае поліўкі, у ёй плавала некалькі крышаноў капусты і бульбы. Жанчына, што падавала на стол, мусіць ужо ведала гэтую пару, бо, кіўнуўшы дзяўчыне галавою, прынесла яшчэ адну лыжку. Дзяўчына ўзяла споднюю талерку і падзяліла папалам сваю страву. І абое пачалі падкалочваць поліўку гарчыцаю. Гэтак-жа яны падзялілі і другую патраву. Яны яшчэ, відаць, больш елі-б, але абышліся гэтым. Так мо' з пяць хвілін пасядзелі пасьля яды за столікам, пагаварылі ціха, пасьмяяліся ў гаворцы адно аднаму. Гэта былі добрыя ўсьмешкі блізкіх людзей. У гэты

час страўня пакрысе пусьцела. Менш усё тут было людзей і буфэтчыца пачала нават калі-ні-калі соладка прыжмурваць вочы, на хвіліну ўспіраючыся локцямі на свой доўгі стол. Хлапчук астаўся сядзець яшчэ некалькі хвілін, пасля таго як пашла яго сяброўка. Яна пашла вельмі шпарка да вялікае садовае брамы, недзе па той бок яе, дзе неўзабаве зноў абазвалася заводзкая сірэна. Хлапчук, перад тым як сысьці з вэранды, колькі разоў прагна аглядзеў столікі. Толькі на адным століку ён заўважыў недаедзены і няпрыбраны кавалак хлеба. Ужо сыходзячы ў сад, ён даядаў яго.

— Ты-ж гэта адкуль узяўся,—запытала ў яго буфэтчыца,—што цябе дагэтуль ня відаць было?

Хлапчук спыніўся на ўсходках і з падазроннасьцю паглядзеў на жанчыну. „Яна яго ведае, ці гэта проста цікаўнасьць, можа нават і пустая?“

— Чаму?—пільна перапытаў ён.

— А от што яна адна ўсё прыходзіла сюды есьці дагэтуль.

— Хто, Хана? Вы Хану добра ведаеце?

— Ды кажу-ж што есьці ходзіць сюды. А як яна там, Хана, ці ні Хана... Эх ты!

Хлапчук зарагатаў і больш ня слухаў. Ён пашоў, ціха пасьвітваючы. Праз сад ён ішоў не сьпяшаючы, падтуліўшы плечы, паглядаючы навокал—на сустрэчных людзей, на траву, на дрэвы. Гэта была прывычка. Можна было заўважыць, што гэта досыць такі высокі хлопец („вырас, выцягнуўся“), што неўзабаве нахопіцца першае юнацтва.

З саду ён вышаў на пыльную вуліцу і пашоў тут шпарчэй. На вуліцах ён мінаў рамонты асфальтавых тратуараў (ішоў сярэдзінаю вулічнага бруку), прыглядаўся ўгару на шматлікія рыштаваньні (на кожнай вуліцы выросталі гмахі муроў). На сонечным пляцу ён прыпыніўся ля жалезнае агароджы, пасья пералез цераз яе і сеў на лаўку. Тут быў невялікі і даволі такі пыльны скверчык. Гадзіннік на вежы гулка выбіў дзьве гадзіны. Хлапчук як-бы нехаця падняўся з лаўкі і пашоў цераз пляц да старасьвецкага абшарпанага мураванага дому. У брудных карыдорах яго было крыху людзей; на дошках павывешваны былі сьпісы тых, што пасылаюцца на работу. Біржа працы! На другой ад дзьвярэй дошцы, хлапец прачытаў паміж густа выдрукаваных незнаёмых яму прозьвішчаў, сваё. Тут ён раптам скінуў з сябе сваю суглядальную павольнасьць. Ён шмыгануў у першыя адчыненыя дзьверы і стаў ля бар'еру. Неўзабаве яму выдалі паперку—накіраваньне на працу. З заўтрашняга дня! Цяпер ён жвава панігаў па карыдорах, глянуў у кожныя адчыненыя дзьверы. Усё, што ён чуў тут за ўсе гэтыя дні, набывала цяпер іншы, 'цікавы і новы, сэнс. Кіраўнікі работ гэтак як і ўсе гэтыя дні (кожны дзень чуў ён тут) спрачаліся з-за рабочае сілы...

„Апошнія дэкады будаўнічага сэзону, а вы мне й дагэтуль колькі мне трэба рабочых рук не далі...“

„Вы мне не далі кваліфікаваных работнікаў...“

„У нас рабочых рук не хапае, бо іх няма без работы. А тым больш кваліфікаваных. Беспрацоўя няма!“

Гурык пашоў назад праз пляц, праз, вуліцы праз сад. За вялікаю брамаю ён перайшоў упоперак пустую вуліцу, саскочыў уніз на тратуар з паднятага бруку, пашоў паўз даўжэзны будынак. Пакуль ён хадзіў тут, два разы прагучэла над гэтаю будынінаю сірэна, некалькі разоў уяжджалі ў заводзкую браму фурманкі з жалезным і чыгунным ломам (уціль-сырэц)... Ён нарэшце вярнуўся назад і надоўга сеў на лаўку, разглядаючы дрэвы, неба над імі, зямлю, людзей... Гэтая суглядальнасць ня мела ў сабе бяздум'я і спакою: і думкі клалі сьляды на малады твар (змаршчакі ўгіналі лоб), і далоні рук расьціралі траву і позьнія кветкі малачайніку... Гэта была маладая ўзбуджанасьць радасны неспакой, разам з тым упартая сталасьць бывалага чалавека. Дзе ён ня быў і чаго ён ня бачыў?

Перад захадам сонца ясныя колеры залівалі заводзкі двор. Закуродымленыя людзі з дзённае зьмены яшчэ хадзілі па дварэ: таўкліся ля каперацыйнага кіёску, уваходзілі ў сталавальню і выходзілі з яе, зьбіраліся па тры-чатыры ля заўкомаўскага ганку. Двор пакрысе пусьцеў. Пасьля праразьлівае сірэны на вячэрнюю зьмену, роўны шоргат, гул і стук з цэхаў здаваўся як цішыня. Нізкі паркан ад вуліцы быў увесь ясны ад сонца. Жоўтыя колёны скрозь навісалі над ім. За імі,

па той бок паркану, узвышаліся няскончаныя сьце-ны новых заводзкіх карпусоў. Адтуль моцна паты-хала размочаная вапна і йшла ціхая плынь чыстае разлегласьці. Там неўзабаве канчаўся горад. Гурык абышоў тут ўсё навокал, чакаючы Ханы. Ён яе прычакаў, як сонца яшчэ стаяла на небе, перад захадам. Яна вышла ўся ў вапне і чырвоным пыле ад цэглы.

— Хана,—загукаў ён, падбягаючы ёй на спат-каньне. — Я на рабоце! Яна весела пашла да яго:

— Тут-жа са мною ўсе ранейшыя беспрацоўныя і бяспрытульныя робяць... Цяпер вячэраць пойдзем.

— Хана, дзе ты была, Хана?

І Хана і Гурык азірнуліся на гэты голас. Хло-пец выходзіў з заводзкае брамы. Валасы над ву-шыма ў яго былі яшчэ мокрыя (відаць толькі што памыўся, зьмяніўшыся з працы); ён ішоў проста у спэцвопратцы—шырачэзная жыкетка (два гэтакія як ён улезлі-б у яе); закасаныя ўнізе над жоўтымі гамашамі нагавіцы. Хана паглядзела на яго, ня ведаючы яго і пашла сабе з Гурыкам у сваю да-рогу („мога пачуў як клікалі яе таварышкі на рабоце і цяпер робіць выгляд што ведае яе“). Хлопец пайшоў скрозь за імі астаючыся ўсё далей. Ён, відаць, не сьпяшаў. Хана ні разу не азірнулася. Гурык, як уваходзілі ўжо ў сталавальню на досыць жывой вуліцы, абазваўся:

— А ён глядзіць, куды мы пашлі.

Хана нічога не адказала.

Зьмяркалася. У сталавальні толькі што запалілі сьвятло. Людзей не сказаць, каб было тут многа, але пасья абеду не павыціралі яшчэ ўсіх столікаў, дык здавалася што тут цесна вельмі. З кухні патыхала гаркаватым дымам. На падлозе было насьмечана, натаптана зямлі і панакідвана крошак і скарынак. Ня было тут чыста і прытульна, але гэта, пакуль што яшчэ, не перашкаджала людзям есьці тут з апэтытам. Нават было тут і прыемна пасядзець з паўгадзіны, а можа й больш, пасья работы. І Хана і Гурык сядзелі гэтак за маленькім столікам ля сьцяны. Цяпер яны не дзялілі папалам свае вячэры. Заўтра Гурык на рабоце з гэтага часу ўсё абнаўляецца, буйна расьце ўгару Яны елі, пасья пілі гарбату. З кухні ўсё патыхала гаркаватым дымам, людзей пабольшала. Непадалёку спрацаваны стары піў гарбату з абаранкамі (абаранкі прынёс з сабою ў кошыку). За другім столікам елі ячменную кашу (кажуць „дубовая каша“); елі гэтак, што аж за вушыма трашчала. Часамі ў ёй пападаліся скваркі, сухія нейкія і вялыя, як мазалі на далонях, але хто на іх там лішне прыглядаўся! Падавальшчыцы на стол з абыкласьцю насілі талеркі з сухою кашаю, прыносілі ў мокрых, ня выцертых шклянках, гарбату. У кутку двое мужчын, налёгшы грудзьмі на свой стол, выпілі па шклянцы гарэлкі ўпотай і адзін схаваў пустую пляшку за пазуху. Лямпачкі гарэлі вельмі зырка, можа паводле таго што і столікі ня былі выцertyя як трэба, і што насьмечана было на

падлозе, і што з кухні горкі дым цёк проста сюды і што ўкрадкі двое выпілі гарэлку—можа паводле ўсяго гэтага й залішне было тут сьвятла. Нават побач з гэтымі новымі, чыстымі электрычнымі лямпамі і даўнейшыя плямы на сьценках ад колішніх, яшчэ нядаўных, куронымных лямпаў з газаю здаваліся занадта праціўнымі нават агіднымі! Здавалася, што ў гэтай закуродымленасьці на сьцяне найначай павінны клапаы сядзець. І твары людзкія былі найбольш струджаныя, не ачышчаныя сном, добраю ядою, доўгім адпачынкам. Гэтакі быў і Гурык. Толькі вочы яго струменілі ўздём, радасьць вesityсьць, бясхмарнасьць надзей.

Хана колькі разоў пасьміхвалася, паглядаючы на яго:

— Цябе як падростка паслалі на работу, ці як старага?

І дадала з важнаю сталасьцю:

— Як ты вырас ужо!

І праўда ён вырас. Але тут ніхто ня ведаў яго, каб параўнаць цяперашняга яго з тым, які ён быў хоць-бы й легась яшчэ. Яго тут ніхто ня ведаў. А Хану? Той хлопец, што пытаўся нядаўна ў яе на вуліцы: „Хана, дзе ты была?“—стаяў ужо мо‘ з пяць хвілін ля дзьвярэй і ўглядаўся ў яе. Пазнаваў яе, ці проста яна яму спабачылася? На ім ужо ня было заводзкае спэцвопраткі. З някпскага сукна гарнітур быў на ім. Шэрая кашуля пад гарнітурам з адкладным каўняром і тонкі гальштук завязаны насьпех. Плашч быў расшпілены

— Не займайце дарогі,—сказала яму жанчына нясучы повен паднос талерак.

Дак ён адразу рушыў да Ханы й Гурыка.

— Да нас ідзе, глян, Хана!—сказаў Гурык.— Той што гаварыў да цябе як мы ішлі сюды.

Хана глянула на яго.

— Хана, здарова! Ты мяне не пазнаеш, Хана? Дзе ты была, Хана, дзе ты была дагэтуль?

Хана й сапраўды не пазнавала яго. А можа зусім ня ведала? Можна сказаць, нічога не гаварыў ёй гэты твар, гэтае аблічча, гэтая постаць. Ён быў даволі высокі, смуглявы, загарэлы (дзесьці пры агні?); гэтакі малады здаравяк. Была ў ім і сталасьць, што не давала ёй думкі пра яго як так сабе пра маладога хлапца, якому яна слабачылася з першага зірку, які пачуў дзесьці выпадкова яе імя, які прышоў сюды за ёю.

— Ты мяне не пазнала, Хана?

— Не.

Гурык з цікаўнасьцю глядзеў і на яго, і на Хану. А той ужо сядзеў за іхнім столікам.

— Я цябе, Хана, пазнаў як толькі некаторага дня ўбачыў на пабудове. І толькі сёньня мог злавіць цябе. Я йшоў станавіцца на сваю зьмену ў цэх, а ты капала зямлю. Вас там шмат было дзяўчат, а цябе заўважыў. І толькі што от я цябе спаткаў, а ты мусіць не пачула як я гаварыў да цябе.

— Значыцца ты ведаеш мяне? А я не магу ўспомніць... Я тут ужо трэці месяц працую... Я не магу ўспомніць цябе...

— Успомні дворнічыху на Чырвонасьцяжнай вуліцы.

Тут Гурык ускінуў галаву ўгару ад раптоўнае напружанасьці думак і цяпер ужо стараўся ўслу-хацца ў кожнае слова. Цікнула яго ад гэтага слова: «дворнічыха на Чырвонасьцяжнай вуліцы». Некалькі хвілін усе трое маўчалі. Успаміналі? Думалі? Ня ведалі як далей гаварыць? Хана ўспомніла, пазнала гэтага хлапца?

Калісьці год за некалькі да гэтага, сапраўды была такая дворнічыха на Чырвонасьцяжнай вуліцы. Хто яе найбольш ведаў, Хана, Гурык, ці гэты новы знаёмы? (А можа гэтае старое знаёмства, і вельмі блізкае, аднаўляецца?) Гурыку належала больш за ўсіх ведаць дворнічыху. Але чаму гэты, незнаёмы Гурыку, хлопец, гэтак, загаварыўшы пра дворнічыху, пачаў пільна ўглядацца ў Гурыка? Ён-жа цяпер думае пра тую жанчыну!

Некаторыя насельнікі з лепшых кватэр, казалі тады, што дворнічыха была баба ліхая. Некаторыя нават проста такі ня мелі на яе, небараку, вока. Бо яна якраз мела звычай падмятаць тратуар упо-перак цераз двор тады, калі яны йдуць на сваю службу. Нязграбная, высокая, худая, спрацованая, з вострымі плячыма, з заостраным носам, яна шморгае, бывала ў той час па тратуары мятлою, а яны гэтым-жа самым тратуарам, прайкодзяць, памахваючы партфэлямі. Вельмі-ж адзін з іх! Але яму ня сьмела дворнічыха сказаць і слова. А што ён? Рабіў рэвалюцыю? Ці ратаваўся ад яе? Хіба магла

разабрацца ў гэтым дворнічыха! Выразна ў гэтым абсягу дворнічышыныя думкі не хадзілі. Людзі прасьцейшыя, дык тыя сыходзяць з тратуару і ня турбуюць дворнічышынае работы. Але гэта людзі, якія з ёю і калягаваць могуць. Але ёсьць і іншыя. Сёй-той возьме і пераступіць цераз мятлу, або часамі, бывае, нават і наступіць на яе. Усе яны гэтакія, ці ня ўсе? Гэтым дворнічыха ня цікавілася. Даволі было аднаго, каб усе яны зьліліся ў адну лапіну перад вачыма гэтае жанчыны. Наступіўшы на мятлу, чалавек пераб'е рытм работы. Каб гэтага ня было, жанчыне трэба што рабіць? Трэба адрывацца ад работы, разгінацца, адстаўляць мятлу ўбок і чакаць пакуль чалавек ня пройдзе. Не пасьпее яшчэ ён адысьці, а жанчына нагнуцца і шмаргануць першы раз мятлою па тратуары, як другога ліха нагоніць. Гэты дык не дае нават часу дворнічысе адцягнуць убок мятлу, так і прэцца. Дворнічыха злуе, і пачынае бубніць сабе пад нос і клясьціся—гэта тое, за што яе на дварэ мелі за ліхую бабу. „Каб вы па сьвеце не хадзілі, як вы ня можаце ў бок з дарогі сысьці“. Яна абагульвае ў гэты момант сьвет у адно злое і бязьлітаснае ўстанавленьне. (Жыць—гэта значыць мучыцца. Гэта дворнічыха добра ведае. І мусіць такі праўда, што дворнічыха ліхая жанчына, калі гэтак. Тратуар-жанатое пакладзены ўпоперак цераз двор, каб па ім хадзіць. А мясьці? Натое-ж і мясьці, каб хадзіць Мусіць яна й сама цьмяна здагадвалася пра тое, што яна баба ліхая. Бо яшчэ ня было гэтакага

выпадку, каб яна ў гэтакую хвіліну вытнула каго мятлішчам у плечы. Скончыўшы мясьці, яна кідае мятлу ля парогу свае хацінкі ў глыбіні двара і аддыхваючыся ад страшэннай утомы, ад вялікай змардаванасьці упоўзвае ў хату і хутчэй стараецца дапасьці да пасьцелі. Яна акрываецца тоўстаю кудзельнаю зрэбнаю коўдраю, зажмурвае вочы і не варушыцца з гадзіну. Яна моцна дышае, у грудзёх яе хрыпць, скрыпць, аж здалёк, здаецца, чуваць, як б'ецца, калоціцца яе скрываўленае жыцьцёвымі ранамі сэрца, як яно сьціскаецца, як чмокае хвораю крывёю змучанага чалавека. Але от змардаванасць пакрысе прайходзіць, расплюшчваюцца вочы, жоўты, зморшчаны твар робіцца рухавейшы, у вачох загарваецца і пачынае тлець раптоўнымі ўспышкамі агонь... Жанчына бачыць рог варыстае печы, што займае палову ўсяе хаты, нізенькі зэдлік ля яе, гэтакі нізенькі, што калі дворнічыха садзіцца на яго, калені яе бываюць на ўзроўні грудзей. Вільготныя сьцены поўняць ўсю хату цеплаватаю парнасьцю, нізенькае вакенца ў сад усё ў сьлядох летняга жыцьця мух. Тут заўсёды змрачнавата ў гэтай хаце. Але ў сонечныя дні, калі сонца перад захадам стаіць над садам, дворнічышыная хата зьбірае на сваіх сьценах ясныя колеры. Нават чорныя павады парванага і абкуранага павуценья пад столяю над комінам, траціць сваю змрочнасьць. Цяпер дворнічыха, ачомаўшыся, садзіцца, працягвае руку, доўгімі пальцамі дастае в вакна пачак махоркі і закурвае. Яна пачынае

харкаць, мокра кашляць, адплёўваць харкавіньне ў куток за ложка. Падлогі ў хаце няма, адно ўтрамбаваны нагамі пясок, харкавіньне, значыцца, можа высахнуць і ўвабрацца ў зямлю. Гэта каб была падлога, ды яшчэ можа маляваная, тады дворнічыха можа-б і не плявала на яе! Але наўрад! Ці быў калі выпадак, што чалавек, зваліўшыся з карабля ў разьёшанае мора, шкадаваў што замачыў свае новыя нагавіцы? А тут разьёшанае мора было скрозь. З самых малых дзён яно было! Перш за ўсё, радавітае парабкоўства, яно перайшло ў спадчыну ад бацькі. Яно-ж мелася мусіць перадацца й дзецям, бо далягляды на што-небудзь лепшае былі засланы змрочным туманам. Так ужо маці й прывыкла думаць: вырастуць два сыны парабкі. Але часамі варушылася і іншая няясная думка: вырастуць яны маладыя, здаровыя, дык можа і іншага спосабу жыць дойдуць, а яна сама, яны самі, бацькі, дажывуць, дагаруюць веку й гэтак. Але давлялося крыху йначай дагараваць век! Старэйшы сын Уладзімер быў ужо дужаваты хлапчук, а меншы, Гурык (Гаўрыла) яшчэ ледзьве хадзіць пачаў, як прышла вестка што бацька іхні разьвітаўся з жыцьцём на вайне. А неўзабаве немец пашпарыў наперад і фронт вымеў і зруйнаваў усё, што было перад ім. Тады й пачалося жудасная бадзяньне па сьвеце, скрозь аж да тэй пары, калі нанялася яна за дворнічыху. А большы сын Уладзімер ужо тады другі год як ваяваў з палякамі. Вайна тады жанчалася і яна ўжо чакала свайго Уладзімера да

сябе, хоць пабачыць яго. Але ён ня ехаў. Слаў толькі лісты, а пасья пачаў прысылаць і грошы. Тады маці весялей пачала глядзець на сьвет, але кашаль і боль у грудзях ня доўга мучыла яе на сьвеце. Тым-жа часам, Гурык, чуў сябе як ня трэба лепш. Гэта нічога, што й голадна, і холадна яму часта бывае! Затое ўвесь горад у яго ўладзе. А таварыства—таксама повен горад. Цэлымі днямі ён не сядзеў дома; маці ён бачыў толькі ўвечары, калі, набігаўшыся за дзень, прыходзіў дадому адсыпацца да заўтрашняга ня менш клапатлівага дня. У тых часы, толькі што пасья вайны, на некалькі дзён прыехаў быў Уладзімер. Гурык зусім не пазнаў яго: гэтакі высозны хлопец, гэтакі здаровы вайсковец. На ўсім дварэ тады загаварылі: „Бач ты, гэта-ж у нашае дворнічыкі сын камандзір!“ Праз некалькі дзён Уладзімер паехаў, пакінуўшы маці ясныя надзеі: цяпер яшчэ от толькі што пасья вайны і ён камандзір, яшчэ не адышоў ад сваіх паходаў, бо яшчэ па ўсёй краіне то там, то тут даводзіцца зьнішчаць бандытызм. Але гэта неўзабаве мінецца і тады ён як мае быць на старасьці год дагледзіць сваю маці. Але як паехаў ён, пасья таго-колькі ня пісала яму дворнічыха, ніякага адказу ня было. Было праўда і неспакойна і каля іхняга гораду: і тут зьявілася непадалёку банда. Было заўважана, што яна стараецца спаліць, ці якім небудзь іншым парадкам зруйнаваць, чыгунналіцьцёвы завод на гарадзкой ускраіне. Злоўленыя два бандыты паведамлілі, што ўсё гэта робіцца на

рошы ранейшага ўласніка заводу. З гэтага вядома, нічога ня вышла: навакольныя лясы як бачыш былі ачышчаны ад гэтае навалачы. Дзеля гэтага прыехала была з стараны вайсковая часьць. Пяць, ці шэсьць чалавек з гэтае часьці было забіта, больш ахвяр ня было. Ніякага ўрачыстага пахаваньня не адбылося, бо толькі на чацьвёрты дзень прайшла трывога, калі як мае быць усё навокал ачысьцілася і, рабочыя, асабліва „старыя“, што нядаўна вярнуліся з польскае вайны, спакойна як мае быць адразу пачалі брацца за адбудаваньне і пуск у ход свайго заводу. Праз некаторы, самы малы, час прышоў дадому, дэмабілізаваўся, чырвонаармеец, з тэй часьці, што падыходзіла пад горад на сутычку з лясной бандаю. Чырвонаармеец гэты быў родам з таго самага гораду. Ён вярнуўся дадому, на той самы двор, на якім жанчына служыла за дворнічыху. Дома брату ён расказаў, што сярод забітых быў і іх камандзір. Як пачаў ён расказваць пра свайго камандзіра, як назваў яго імя і прозьвішча, дык чырвонаармейцаў брат устаў з свайго месца, ажывіўся ўвесь, вельмі зацікавіўся і адно рукамі разьвёў. Ня было каму ўжо расказаць тут пра гэтую сумную навіну. Пасьля яны з братам пашлі туды, дзе ўвесь час працаваў іх бацька пакуль жывы быў, дзе старэйшы брат нядаўны чырвонаармеец, таксама, пакуль пашоў ваяваць з палякамі, ужо быў за работага: пашлі яны на свой завод, на агульны сход. Чырвонаармеец меў яшчэ сваю страваю выпраўку, але вайсковая адзежа

яго сядзела ўжо на ім пацівільнаму. Сход быў гарачы і пасья яго яшчэ шпарчэй пашла справа аднаўленьня заводу. І пачалася тады з дня ў дзень упартая праца. Два браты аднак ня ўвесь час разам працавалі на сваім заводзе. Праз некаторы час, калі завод быў пушчаны ў ход, старэйшы, нядаўны чырвонаармеец, пашоў вучыцца на рабфак. А маладзейшы ўсё больш і больш уцягваўся ў работу на заводзе, там-жа набызаючы токарскую кваліфікацыю. Ён быў падобны на свайго старэйшага брата, хоць на шмат год за яго маладзейшы быў. Ён быў яшчэ зусім маладзенькі, яшчэ нядаўна з падросткаў вылез і на заводзе вышаў з яго вельмі добры вучань. Ён прайходзіў навуку тут-жа, пры рабоце, пад кіраўніцтвам старэйшага майстра: вучылі тады насьпех і найбольш на самай выразнай практыцы, бо людзей не хапала: то паразыходзіліся па сьвеце за нядаўную завіруху, то некаторыя, з вайны не папрыходзілі. Называўся гэты малады вучань на токара Казя Сурэвіч, а яго брат рабфакавец—Мікалай Сурэвіч. Кватэра ў іх была гэтакая цесная што нават утраіх (маці яшчэ была ў іх) ім там было цесна. Дык Мікалай перайшоў неўзабаве жыць у агульнае студэнцкае рабфакаўскае памяшканьне. Казя тады мала бачыўся ўжо з братам, кожны найбольш глядзеў свае навукі. Казя ў тыя часы перажываў першае зьяўленьне юнацтва. За некалькі дзён да таго, як прыехаў быў з арміі брат, ён ужо добра ведаў, што кожны дзень прыходзіць на іхні двор гэтакая самая як ён маладзюсенькая

чорная, кучаравая, дзяўчына. (Раней яна сюды ніразу не зьяўлялася). І от яму ўжо хочацца бачыцца з ёю, гаварыць з ёю. Ён убачыў, што яна пачала нейк адразу прыходзіць да дворнічыхі на іхнім дварэ. А тады ўсе на дварэ пачалі гаварыць, што дворнічыха саптам аслабела вельмі; і праўда, ужо некалькі дзён як яна не выходзіць падмятаць двара і вуліцы. Казя ведаў—ёсьць у дворнічыхі хлопчык Гурык, падобны да бяспрытульнага; нават часта і сапраўды бяспрытульных чарада прыходзіла з ім на гэты двор. А больш пра дворнічыху Казя нічога ня ведаў. Хіба толькі тое, што прыжджаў да яе сын камандзір, і яшчэ ведаў ён іхняе прозьвішча, от і ўсё. Раз жанчыны на дварэ (Казя чуў) гаварылі:

— Падмяла яна вуліцу і як лягла адпачыць, дык ужо больш і ня ўстала здаровая. От і ляжыць.

— Дзіва што—гаварыла другая, гэтулькі бяды на сьвеце ўбачыўшы.

Далей яны гаварылі пра ўцякацтва, пра парабкоўства, пра ўсю бяdotу з самых малых дворнічышых год (ведаюць суседкі жанчыны адна пра адну вельмі добра).

Казя раз надвечар загаварыў з смугляваю дзяўчынаю:

— Да нашае дворнічыхі прыходзіш.

— Але.

Гэта твая знаёмая?

— Знаёмая.

— Ты сама жывеш тут?

— Дзе?—перапытала дзяўчына, зьлёгка здзівіўшыся гэтаму як-бы допыту.

Зялёная маладосьць ня ведае меры і самае сьмешнае слова тады здаецца як вельмі сталае. Казя тады адразу й выпаліў ні з таго, ні з сяго:

— Я завуся Казя Сурэвіч.

Гэта хлопец набіваўся на знаёмства з дзяўчынаю. А яна сьпярша ўскінула на яго свае вочы, памаўчала крыху і пасля вельмі стала, здалося Казю нават з нейкаю крыху ганаровасьцю, адказала:

— А я завуся Хана.

І абое яны ня ведалі, што больш ім гаварыць.

— Вы сюды часта прыходзіце,—зноў пачаў ён ранейшае.

— Часта.

Яны памаўчалі і яна пашла, а ён прайшоў з ёю крыху, так можа крокаў якіх дзесяць, і вярнуўся. У той-жа самы дзень, калі добра ўжо зьмяркалася, ён зноў убачыў яе на сваім дварэ. Яна йшла зноў да дворнічыхі. Ён сам ня ведаў чаго ён пашоў тады разам з ёю. У дворнічышынай хаце было цёмна, газавачка ледзь асьвечвала нябеяныя сьценны. Дворнічыха ляжала сьцішыўшыся на сваёй пасьцелі. Хана падкруціла больш агню ў газоўцы і ўзялася за нейкую невялікую работу. Неўзабаве прышоў у хату Гурык. Ён таксама моўчкі сеў у куток і маўчаў, пакуль маці не абазвалася ціхім голасам:

— Хана, ты напішы Ўладзю. Напішы, што я вельмі хвора, няхай прыедзе, бо можа больш ён

ужо й ня ўбачыць мяне. Можа да яго не дайшло, што раней суседзі пісалі.

Яна сказала гэта вельмі ціха і больш гаварыць не магла. Яна ўжо маўчала, толькі Гурык падышоў да яе вельмі блізка і стаяў гэтак доўга, як-бы ўведваючы тое важнае, што ў гэты час адбывалася тут. Казю стала няёмка, што ён тут няма ведама чаго сядзіць, няма ведама чаго прышоў сюды за Ханаю. Ён устаў і гэтак-жа сама як і сядзеў, ціха вышаў. І пашоў сабе куды яму трэба было, думаючы толькі пра Хану. А на заўтра раніцаю, усе на дварэ загаварылі, што ў ночы дворнічыха памерла. Казя ня бачыў як яе хавалі, у той час ён быў дзесьці ў горадзе. Хана пасля гэтага была тут яшчэ ўсяго адзін раз, яе тады Казя бачыў: яна йшла па дварэ з Гурыкам. Кудысьці выходзілі з двара.

Казя спаткаў іх у браме:

— Добры дзень,— сказаў ён.

— Добры дзень,— як-бы нехаця адказала яму Хана.

І пашла з Гурыкам. Больш яна сюды ня прыходзіла. На дварэ тады загаварылі, што яна, гэтая дворнічышыная зямлячка, павязла Гурыка да яго брата, туды, дзе стаяў гэты камандзір з сваёю часьцю. От больш і ня было тут Ханы. Таксама неўзабаве пакінулі гаварыць тут і пра Гурыка. Часьцей успаміналі дворнічыху, пакуль памяць пра яе не пачала згладжвацца пад наплывам усялякіх дробных і вялікіх жыцьцёвых падзей. Праз

некалькі дзён пасля таго як апошні раз была на дварэ тым з Гурыкам Хана, Казяў брат прышоў дадому з арміі. Ён і расказаў пра сьмерць свайго камандзіра. Казя пазнаў, што гэта быў за камандзір.

— Ты добра ведаеш, што гэта быў ён?—перапытаў ён брата.

— А то як-жа, ня ведаю свайго камандзіра ці што!

— Ну дык і я яго ведаю.

— Як-жа ты яго ведаеш?

— Ён прыяжджаў сюды. Тут яго маці жыла і нядаўна памерла... Дворнічыха ў нас яна была, пачала жыць тут як толькі што ты ў армію пашоў

— От як?

— А цяпер да яго паехаў асірацелы меншы брат яго, зусім яшчэ дзіцё.

— Як-жа ён паехаў, калі таго няма?

— А ніхто гэтага ня ведаў.

Пра што тады думаў Казя? Чаго шкадаваў? А таго, што ён як-бы носіць у сабе нейкую цяжкую вестку, якую няма каму сказаць тут. Дзе будзе шукаць малы Гурык брата? Пра гэта больш з братам у Казі гаворкі ня было. Казя дзень пры дні быў цяпер у сваёй рабоце на заводзе, а брат прайходзіў рабфак. Завод ажываў. Пашоў сьпярша адзін цэх, пасля другі. І от праз некаторы, немалы, праўда, час, увесь завод заварушыўся. Пачало прыбываць людзей, пачало рабіцца цесна. Адзін корпус стаяў калекаю пазьней за ўсё—гэта кутавы будынак, узарваны палякамі пры адступ-

леньні. Рассыпаная на цагліны сьцяна яго ляжала доўга ў непарадку, трымаючы ў людзкой галаве думку пра нядаўнюю навалу. Але нарэшце і тут усё зрабілі як мае быць. Завод рос і ўжо ў самыя апошнія гады вырас на гэтулькі, што трэба было няйначай новыя карпусы прыбудоўваць. Мікалай Сурэвіч даўно ўжо скончыў рабфак і вучыўся далей: на інжынэра. У гэтым горадзе яго ўжо ня было цяпер.

Ці ўспамінаў усе гэтыя гады Казя, гэты цяпер ужо малады токар, Хану? Успамінаў. Успамінаў вельмі тады, калі на тэрыторыі заводу паставілі помнік тым чырвонаармейцам, што згубілі галовы свае, абараняючы завод ад наскоку бандыцкае шайкі. Прозьвішчы іх былі выпісаны на помніку. Казя гаварыў ня раз таварышам:

— Я-ж ведаў гэтага камандзіра!

Каму ён і калі як мае быць раскажа пра гэта?

— Дык ты Хана, я-ж пазнаў цябе!—пытаўся цяпер Казя, седзячы за столікам у сталавальні.

— Я дворнічыху памятаю. Як-жа мне не памятаць яе,—адказала Хана.

— А мяне памятаеш? Памятаеш як я гаварыў раз на вуліцы табе, як я завуся. І ты мне сказала была, як цябе зваць.

— Я ўспамінаю толькі цяпер, але чаму ты гэтак мяне памятаеш?

— Бо я яго памятаю. Гэта-ж Гурык?

— А як-жа ты яго ведаеш?

— Мы-ж там на адным дварэ жылі тады з ім, пакуль ты не павязла яго брата шукаць.

Хана адно маўчала цяпер.

— Я адразу як угледзеўся ў яго, дык пазнаў яго. Выліты мацерын твар.

— Брата мы яго не знайшлі. Невядома дзе ён дзеўся адтуль. Часьць тая туды не вярнулася адтуль, куды якраз неўзабаве перад тым выехала. А дакладнага адрасу тэй часьці я тады не магла знайсці ў іхняй хаце (яна паказала на Гурыка). Я ведала толькі, што камандзір роты, ведала нумар роты, а палка ня ведала. А там гэтакі рух тады войска быў, што не адзін полк за той час у тым горадзе перамяніўся.

— Дзе-ж вы былі?

— Я ўсюды была. Я працавала, вучылася, зноў працавала. А ён (зноў паказала на Гурыка) там-жа ў дзіцячы дом астаўся. Але, гэтакі рухавы хлопец быў (усьміхнулася, глянуўшы на Гурыка), што не пабыў доўга на адным месцы. Зьбег некуды. А пасья зноў яўляўся, пасья зноў прападаў няма ведама куды...

Гурык цяпер адно сьмяяўся, вачыма і ўсім тварам.

—... А апошні раз зноў явіўся, ужо вось гэтакі. Бачыш які хлапец! Дык я ўжо цяпер яго ад сябе ня пусьціла. Мы сюды прыехалі. Я ўжо залічана на работу на новую галынтарэйную фабрыку, гэтымі днямі яна адкрыецца, а цяпер пакуль я на пабудове ля заводу.

— А на самай тэрыторыі заводу ты ня была яшчэ ні разу?

— Не.

— Там помнік стаіць. Ня бачыла?

— Не. А чаму?

— Так.

Цяпер гаворка набывала ўжо спакойны характар. Людзей у сталавальні цяпер было шмат, шумней стала. Хана ўстала з свайго месца. Яны ў траіх выйшлі на вуліцу.

— Ён жыве ў мяне,—сказала Хана пра Гурыка,—але гэтак прывык не сядзець дома. Я ўжо так і ведаю, дзе шукаць яго, калі йду палуднаваць у сад: дзе-небудзь у садзе чакае мяне. Ён з заўтрашняга дня на рабоце.

— Дзе?

— На вашым, здаецца, заводзе. Ты-ж на чыгунна-ліцьцёвым, здаецца? Ты адтуль у спэцвопратцы вышаў, як гукаў на мяне?

— А што ён там будзе рабіць на заводзе?

— Я там буду за прыбіральшчыка ў клубе й канторы,—адказаў порстка Гурык.

— Самая індустрыя!—падаў жартаўлівы голас Казя. Ён ўсе ўтраіх засьмяяліся.

* * *

У хмурны дзень жоўтыя каштаны і клёны збіралі на сябе ясныя колеры з усяго заводаўскага малюнку. Пад імі, перад брамаю чорная зямля—сажа, дзындра і грязь—была разгруджана нагамі

і калясьмі. Клёны і каштаны засланялі ад вуліцы першыя заводаўскія дамкі: заўком, кантору... Шчыльная агароджа перад імі дзеліць двор на дзьве часткі. Па той бок гэтае нізенькае і мясцамі разламаное агароджы—вялікі двор, цесны ад жалезнага і чугуннага лому, ад пажарнаага хлява, што, вытыркнуўся неяк на сярэдзіну... Тут часамі і ўсялякая непатрэбшчына мазоліць вочы: страшэнная разьмешаная грязь, цераз якую трэба, каб яе ня было, пакласьці шырокі тратуар, або проста выбрукаваць двор, а тратуар ляжыць вузенькі, так, што калі двое сьпяшаюць хутчэй разьмінуцца адзін няйначай гупне нагою ў грязь ля тратуара. Але тут-жа побач, толькі ўбок крыху, пакладзены новы, шырокі, асфальтавы тратуар, але ён ідзе туды, куды мала яшчэ хто цяпер ходзіць: там няма аніводнага цэху, толькі наглуха зачыненая нізенькая брама. Адтуль пахне заўсёды размочаную вапнаю, смольнымі стружкамі; адтуль чуваць людзкія галасы—там вырастаюць новыя карпусы. Пакуль-жа яшчэ пойдзе ў ход новы тратуар, ён толькі большай мізэрнасьці надае растаптаным аполкам старога тратуару. Пакуль яшчэ не загула сірэна на другую дзённую зьмену, можна сказаць, двор тут зусім пусты, калі-ні-калі толькі пройдзе то—бібліатэкаршчыца, то хто-небудзь з прыбіральшчыкаў з сталавальні... З такарнага цэху коціцца на двор роўны гул—з няспыннаю песьняю варстатныя долаты скрабуць адліты чыгун. Роўную тахту гэтай песьні адбівае дробны звон у кавальным

цэху. Скрыгіца, папісківае, б'е ў барабанныя талеркі цэх бляшаны. Дзесьці, не разабраць дзе проста такі енчыць жалеза: абзавецца і сьціхне, абзавецца і сьціхне. І самотны пажарнік задумённа дастойвае сваю першую дзяжурную палову выходнага дня ля адчыненых дзвярэй пажарнага хлява.

Перад самым гудком пажарніка зьмяніў яго таварыш. Пажарнік скінуў з галавы медзяную шапку і перадаў таварышу. А сам пашоў скрозь цераз двор да нізкага домка заводзкае сталавальні. Гудок дагнаў яго ўжо ў карыдоры. Ён там астаўся на колькі хвілін пастаяць, пакуль не заўважыў, што чалавецкі струмень лінуўся проста сюды. Тады ён падаўся ў сярэдзіну і стаў чакаць. Людзі зараз-жа зьяўляцца пачалі тут. Чорны абкуродымлены натоўп прынёс сюды густы гул галасоў. Нядаўны пажарны дзяжурны стаяў ужо ля стала, а ля яго наляглі адна на адну галовы, сьпіны... Падлога тут нядаўна падмецена; і гэтак шчыра мялі яе, што пыл цяпер стаіць у паветры і паволі асядае на сталы, панакрываныя белымі цыратамі.

— От-бо мятуць, хоць-бы вадою скрапілі, а то душыцца трэба з пылу!

— Хто гэта тут падмятае гэтак?

А самы той падмятальнік стаяў у натоўпе ля хлопца, што мерыўся быць за старшыню сходу. Гэта яшчэ хлалчук, у нейкай зборнай адзежы, проста няма ведама як ён адзеты. Нядаўна, відаць, пастрыжаны: галава белая і круглая як бручка.

Здароў, Казя,—сказаў ён хлопцу ля стала, які ўжо даставаў з кішэні скрукак папер і пачынаў перабіраць іх.

— Гурык! Ну як табе працуецца?

— Ат. Дармо.

І раптам пахваліўся:

— Зараз у лэзню пайду. У крэдыт авансам выдалі з капэратыву бялізну і адзежы.

— Маладзец,—адказаў Казя.

Хлапец ушыўся яшчэ больш ў натоўп і ня зводзіў вачэй з Казі.

Сход пачаўся тады-ж. Гурык чуў:

Дзесяць дзён асталося да канца гаспадарчага кварталу і калі не пастарацца, дык ня будзе дацягнена да канца гаспадарча-вытворчая праграма. Прарыў можа быць не малы. А як дацягнуць і праграму да канца, і нават перавысіць яе? Трэба разьвіць ударніцтва да максымальнасьці. „Што гэта да максымальнасьці, папытацца ў каго, ці што?“ Працаваць перашкаджае загрузанасьць цэха сыравінаю, а каб іх разгрузіць, трэба раней разгрузіць і ачысьціць двор ад лому. А на гэта няма вольных людзей. Дык заўтра трэба наладзіць суботнік: абавязак кожнага, хто заўтра выходны, прысьці на суботнік. А тады гнаць работу, кожны трэба каб быў ударнікам.

Далей:

Хто сьвядомы—няхай нават у пэўны час і дзьве зьмены адстоіць і выходных днёў колькі папрацуе.

— Дык трэба прагаласаваць, можа нават увесь цэх цалкам згодзіцца да канца прарыву працаваць у выходныя дні.

За гэта была большасць галасоў.

Гурык хадзіў пасля сходу па дварэ: зноў мокры двор быў пусты і цэхі ціха сьпявалі сваю працавітую песьню. На дварэ ўжо часамі сёй-той, прабягаючы, кідаў гаспадарскае вока на стары чугун і лом паўз сьцены паўз агароджу. Казю Гурык спаткаў тады-ж. Ён ўвесь гэты час, з таго самага вечару ў сталавальні, прагнуў быць бліжэй да гэтага хлопца.

— Ты што тут аглядаеш?—падаў да яго голас Казя.

— Так сабе Куды ты, Казя?

Казя хапіў яго рукою за плячо і гэтак яны вышлі на вуліцу.

— Ты як, будзеш доўга за прыбіральшчыка?

— Як будзе.

— Табе вучыцца трэба. Ты ня думаеш пра гэта?

І цяпер яшчэ болей пацягнула Гурыка да Казі.

Ён бег да дому шпарка. Я-кбы штосьці падганяла яго (як і ўсе гэтыя дні), як-бы што адабрала ад яго ранейшую суглядальную павольную порсткасьць. Ён не застаў дома Ханы. Ён выцягнуў з кутка скрутак у газэтнай паперы і сабраўся. Як-бы сьпяшаючы спазьніцца, ён шпарыў у лазьню; і ўвесь гэты час, і пакуль ён мыўся там, беглі ў галаве яго бурныя думкі. Яны нічога не маглі яшчэ яму сказаць выразна і адкрыта, але яны

яшчэ больш прымушалі яго бліжэй трымацца да Казі. Казі памятае яго маці! Казя паказаў яму помнік па сярэдзіне заводзкага двара і расказаў яму пра брата яго, камандзіра! І сам ён памятае брата, ці толькі цьмянае адчуваньне яго, няяснае ўспамінаньне яго стаіць перад ім? А Хана? Гэтая яго старэйшая сяброўка, як сястра, як маці! А ўсе гэтыя людзі, чорныя, клапатлівыя, якія пакуль што яшчэ зьліваюцца ў адну масу і толькі пачынаюць перад ім выдзяляцца асобнымі абліччамі, якія пакуль што яшчэ яму здаюцца ўсе незнаёмымі, Як-бы віхор нейкі трымаў яго ў сабе ўсе гэтыя дні. Ён з асалодаю мыўся, не сьпяшаўся адсюль; пасля гэтак сама доўга адзяваўся. Ён з страшэннаю, няведанаю рэней лёгкасьцю, з найвялікшаю асалодаю, адчуваў на сабе новую бялізну; яна, здаецца, адразу натуральна зраслася з целам.

„Той чад, які поўніць гаркачэчаю нашу сталавальню з кухні, той бруд, які ўкрывае падлогу нашага клюб, той пыл, што асядае на нас, на паперу і кнігі, пасля таго якраз у тры дні яго падмятуць гэты клюб—усё гэта тая сажа, якую рабочы пасля работы кожны дзень абмывае з свайго твару. Усё гэта змыецца неўзабаве, разам з усёй іншаю нарасьцю, якую змывае рэвалюцыя, і якая нарасла на нас за доўгія вякі... Калі гэта Казя гаварыў гэтак? Дзе небудзь на сходзе, ці з Ханаю?

Назаўтра Гурык бачыў: адна зьмена саступала месца другой. Паджылы чалавек, што стаяў ля

свайго такарнага варстату побач з Казем, з паўхвіліны падумаў, штосьці шэпчучы губамі, пасья махнуў рукою, укусіў хлеба і, адразу налегшы зноў на варстат, астаўся стаяць пры ім на другую зьмену. Ля наступнага варстату тое самае зрабіў малады хлапец. А далей—чалавек адышоўся крокаў за дваццаць да дзьвярэй ад свайго варстату, пасья адразу павярнуўся на аднэй назе, вярнуўся назад і зноў стаў ля варстату. Гурык міргнуў да Казі. Казя яму ўсьміхнуўся. Гурык вышаў на двор, а там ужо выходныя варушыліся на дварэ: ачышчалі двор ад лому. Гурык пастаяў крыху сярод усіх, узяў іржавы шворан і ўскінуў на тачку. Пасья пачаў цягнуць, з-пад урослае ў зямлю рэйкі, ліст пагнутае бляхі. Так ён і астаўся на суботніку з усімі да самага вечара.

— Дзе ты гэтак быў позна?—сустрэла яго дома Хана.

Яна пра яго думала яшчэ й цяпер. Як яна яго шкадавала тады! Як клапацілася пра яго ўсе гэтыя гады! Яны-ж разам прыехалі ў гэты горад, калісьці і яна дарогаю растраціла ўсіх сваіх небаракаў родных!

Цяпер кожную раніцу яны з Гурыкам разыходзіліся да вечара: яна йшла на сваю галянта-рэйную фабрыку, а ён—на сваю работу.

* * *

Новы малады інжынэр Мікалай Сурэвіч прыехаў на пабудову заводзкіх карпусоў. Было ў яго, так сказаць, масавае спатканьне з усімі старымі

рабочымі. Помнік на заводскім дварэ паставілі ўжо без яго. Брат яго, Казя Сурэвіч, павёў яго паказаць помнік. Навокал сабраліся таварышы. Мікалай Сурэвіч расказаў:

„...Свайго камандзіра я пазнаў як блізкага таварыша Ўладзімера можна сказаць незадоўга перад тымі днямі, калі нас прыслалі сюды, пад гэты наш горад. Што мы з ім землякі, я яшчэ тады ня ведаў. Уведаў гэта я толькі тады, калі ён канчаўся ад раны. Канчаўся ён ня доўга, рана была вялікая. але ён яшчэ мог сказаць колькі слова. Але сказаў ня ўсё, што хацеў. Гэта я ўбачыў тады-ж. Я ў тую хвіліну затрымаўся каля яго, бо незадоўга, перад гэтым хтосьці сказаў, што наш камандзір нібы родам з гэтага гораду. От я, значыцца, і спаткаў земляка, можна сказаць, дома і толькі цяпер пра гэта дазнаўся! Хоць сышоўся блізка такі даволі я з ім раней ужо, але што адзін горад нам абодвым нейкім чынам родны, мы тады яшчэ ня ведалі. Паранены ў грудзі, ён кінуўся на зямлю, тады калі ўжо, можна сказаць, усё было скончана. Хоць яшчэ страляніна была, але ўжо лес быў як мае быць ахоплены кругом намі і яны былі сагнаны ў адно месца, адкуль, пасля таго як Уладзімер сканаў, праз самы малы час некаторыя выходзілі здавацца. Уладзімер ляжаў, моцна сьціснуўшы зубы. Я падбег да яго.

— Тут мая маці недзе,—ледзьве выгаварыў ён.

— Дзе?—запытаў я.

— Тут у горадзе. І брат малы.

— А дзе іх знайсці, калі што?—запытаў я.

Але ён тут штосьці пачаў вельмі шпарка гаварыць. Гаворыць, гаворыць. Гэта ўжо была слабасьць і першыя адзнакі сьмерці...

— А от і той брат яго Гурык, зялёненькі яшчэ фабзавучнік,—падцягнуў Казя Гурыка да Мікалая.

Гурык, у першыя дні пасьяля пачатку сваёй вучобы, часта цёрся, з прывычкі на заводзе. Мікалай Сурэвіч паціснуў Гурыку руку.

— Ён вас як успамінаў,—сказаў ён,—брат ваш Уладзімер, дык я шмат прачытаў талы быў у вачох яго. Ён тады ляжаў памятаю, на беразе ядлаўцовых зарасьнікаў. Сьмерць яго адбылася на маіх вачох. Ён пралежаў, ужо ня жывы, на тым самым месцы да вечара. Вечарам яго хацелі пахаваць, але ў блізкім лесе выявілася яшчэ астача незаўважанае дагэтуль банды. Так што яшчэ як мае быць спакою дзён два, ці тры ня было. Мы яго пахавалі назаўтра. Там брацкая магіла. Я тое месца цяпер як бачу перад вачыма: густа сыходзіцца ядловец і ручаіна цячэ. Ядловец над самаю ручаінаю...

СПАТКАНЬНІ З ВАСПАВАТЫМ ЧАЛАВЕКАМ.

Як чысьцілі загадчыка культасьветнаю працаю на заводзе, Явіч папрасіў слова і пачаў гаварыць. Жанчына сышла з трамваю.

* * *

Пасьля ўжо гэта Явіч успомніў, што ў тую хвіліну ён бачыў яе ля трамваю. Цяпер гэтая постаць засталася толькі ўваччу. Дзесьці прапала яна ў нагоўпе і Явіч, ня думаючы пра яе, ішоў далей.

Звыклы шум яшчэ стаяў у галаве ад вялікага сходу, уваччу яшчэ стаялі высокія сьцены, задымленыя пры столі, чорная, з жоўтаватым водлівам, машынная аліва на жалезных прэнтах і калёсах. Твары блізкіх людзей, уедлівы ў памяць твар новага чалавека—кіраўніка, грамадзка-культунай работай.

Усё гэта кожнадзённае, блізкае, яшчэ ня вышла з воч, думак і адчуваньняў, пакуль Явіч узышоў на той самы трамвай, з якога зьлезла жанчына і пакуль ехаў праз увесь даўжэзны вулічны рэйс. Пасьля, на драўляной гарадзкой ускраіне, дзе два

каміны заводзікаў ледзь дымілі ў неба, дзе ўжо ішла з поля ветравая сьвежасьць, сплывала ўражаньне.

Падыходзіў вечар і трэба было сьпяшацца.

Явіч быў яшчэ гадзін пяць дома, была гаворка пра гэты ад'езд, пра нездароўе маленькай дачушкі, пра блізкую вясну... Анэта наказвала пісаць, а ён гаварыў заўтра-ж зноў выпісаць доктара да малое.

А на вакзале зноў! Жанчына стаяла ля білетнае касы.

Вось цяпер Явіч і ўспомніў, як надвечар, ідучы з разьвітальнага сходу, пакінуўшы за сабою на тры месяцы звыклы штодзённы шум заводу, убачыў гэтую жанчыну, калі яна сыходзіла з трамваю. Цяпер яна як-бы ўкалола яго думкі чымсьці далёкім і ўедлівым. Хто гэта? Калі гэта і дзе было штосьці такое, што гэтак трывожыць цяпер? З чым гэта ўсё зьвязана?

Явіч ехаў на тры месяцы на працу ў вёску.

Цягнік прыпыняўся на станцыях на дзьве ці на тры хвіліны, толькі пад дзень ужо на вялікай станцыі стаяў ён хвілін дваццаць. Тады Явіч вышаў у буфэт і зноў убачыў яе. Яна нясла з буфэту на столік шклянку моцнай гарбаты. Явіч у буфэт не пайшоў, а стаяў колькі хвілін ля дзьвярэй, глядзячы на яе твар. Адзета яна была звыкла яму. Гэтак адзяецца Анэта. Падрапаная за доўгі час скураная жыкетка на футры, чорны шаль, гаматно накручаны на галаву і шыю. Яна, здавалася, задумённая; доўга мяшала лыжачкаю гарбату, гле-

дзячы кудысьці ўніз навывлёт шклянкі. Што гэта ў гэтым твары? Твар як-бы да таго пра штосьці гаворыць, што аж пакутная трывога апаноўвае чалавекам! І гэтая напорнасьць думкі, жаданьне ўспомніць перавышала ўсё—санлівасьць змрочнага вагону, рух кустоў за вокнамі, сьвітаньне ў полі. Нейкая гармонія складалася ў чалавеку. Жаданьне ўспомніць, жанчына, гэтае поле з рухавымі гаямі і хмызьнякамі, з узгоркамі і лагчынамі—зьлівалася ў адно, выростала і рабілася вялікім і важнейшым ад усяго.

Явіч успомніў, што на некалькі момантаў падобнае было з ім, калі колькі дзён таму на завод заявіўся новы кіраўнік грамадзка-культурнаю часткаю. Спагкаўшыся першы раз тут, яны ад нечаканасьці падаліся на крок назад адзін ад аднаго, пасьяля той, крыху зьбянтэжыўшыся працягнуў руку:

— Ты тут? Працуеш? Даўно ты тут?

— Дзе тут?

— Ну, тут, у гэтым горадзе, на гэтым заводзе?

— З самага канца вайны?

— А-га... А я, бачыш, да вас. З другое акругі перакінулі...

Пасьля таго яны яшчэ сказалі колькі слоў. Гаварыць ім было няспрытна, яны тут-жа разьвіталіся. І кожны дзень спатыкаючыся на працы, віталіся, рабілі выгляд, што кожны вельмі заняты, на гаворку няма часу. Гэта нават пачало рабіцца ўжо звыклым, хоць ненармальным. І мучыла Явіча.

Але спаткаўшыся з ім, Явіч не ўспамінаў. Ча-

лавек быў гэтакі знаёмы, гэтак яго Явіч ведаў, што разам з ім адразу-ж цэлыя фантазмагоры адмысловага сьвету паўсталі ў ім. Тое, што было, што мінула і што засталася навек.

Хмурны дзень у чыстым полі. Восень. Меркнуць лясы. Вісіць смуга над зямлёй. Неба—поўна самоты і цішыні. Яно споўзвае у далячынь. Праз яго цэдзяцца ясноты далёкага сонца. А лясы! Яны пакалечаныя і змагаюцца з сьмерцю. Выкарчаваныя парыхавымі і дынамітавымі узрывамі, дрэвы корчацца над сваімі ямамі. Лясы застаюцца ў страшэнным калецтве паволі залечваць свае раны. А зямля! Скрываўленая, здрасованая, яна маўчыць. Але мо' усяго дзень прайшоў ад вялікага штурму, а ўжо відаць: яшчэ колькі дзён і кроў пачне заростаць траваю.

Каля лесу курацца галавешкі ад мужычых хат. Нават панскія палацы за лесам падрапаны, нават сьцяна адна ў іх ушчэнт рассыпалася. І тут, у гэтым разбураньні! Яму ня важна, што ён увесь у зямлі. У закарэлых дзіравых лахманах. Ён ня ведае, што твару ў яго няма, а ёсьць пакута, а ў гэтай пакуце гараць два агні. Яны аглядаюць дарогу і даўно ўжо (сьвет зжываў сябе і вякі праходзілі тут у хвіліну) спапялела ў іх усялякая думка пра сьмерць. У крывавай траве кіпіць ужо жыцьцё, ужо сокі зямлі зноў твораць расьцьвітаньне. У гэтай жудаснай цішы чалавек жыве! Ён чуе адно тупое тузаньне болі ў плячы і адзін у гэтым ціхім утрапеньні паўзе. Чалавек поўз, адпачываў, шукаў дарогі. Плячо не давала яму ўзьняцца на ногі. Пасьля яго на.

паткалі людзі—свае ці чужыя—але ён быў рад ім. Можа гэта і сьмерць, бо так туманіцца пачала галава і—дзіўна!—разам з тым такая яснасьць думкі Прагнасьць-жа жыць фарбавала ў ружовыя колеры калецтва зямлі і самотнасьць неба.

Сапраўды кроў зарасла травой і па ёй ляглі даўно ўжо рэйкі для новага экспрэсу гісторыі Цяпер гэта мінулы сьвет, а тады думкі ня былі гэтакія ясныя як цяпер пра гэта.

Ішла ноч. Абясьсілены чалавек, лежачы на прыемным холадзе зямлі, заўважыў над сабою васпаваты твар.

— Ня жывы,—сказаў васпаваты твар сам сабе ціха,—вочы расплюшчаны і ашклянелі.

І засьвістаў чалавек ціха, сьвістаў дзеля разрыўкі, дзеля нейкае свае ўпэўненасьці. Толькі вочы ў неспакоі бегалі па зямлі, па траве, купаліся ў далячыні зямнога спустошаньня. Сьвіст яго быў адмысловы, ціхі, сухі, кароткі.

Вось калі новы чалавек зьявіўся на завод і па даў Явічу руку, калі яны пазналі адзін аднаго—як адзін ляжаў на зямлі, а другі стаяў над ім—Явіч спомніў гэты сьвіст тае хвіліны. Васпаваты твар спастарэў, але не зьмяніўся. Гэтак сама віжучы вочы і ад гэтага цераз твар праходзіць рыса застыласьці. Ужо ўночы, калі на небе радастна гарэлі зоры і ажылі ночныя птушкі, Явіч прачнуўся. Плячо ныла, боль сьцішылася. Явіч першы раз пасья ўчарашняе параненасьці, узвалокся на ног. Ціхутка, роўна льга было йсьці. І ён пашоў па-

тэй зямлі, якая праз усе стагодзьдзі залечвала ўсе свае раны ад сутычак народаў, па якой праяжджалі імператары на белых конях, прымаючы хвалу „Віват імператар!“. Шмат сьлядоў загладзіла зямля на сабе. Салдаты якое імперыі не клялі гэтую, гэтакую далёкую ад радзімы зямлю, па якой гэтак цяжка йсьці і выцягаць з яе свае цяжкія салдацкія боты?!

Разьбітыя гарматамі панскія палацы бялелі за лесам як здань. Дым з пажарышча слаўся нізка над зямлёю—датлявалі мужычыя хаты. Наводдалек-жа ад пажарышча, на пакалечаным узьлеску, захавалася штосьці цэлае: у бэлым змроку стаяла чалавечая ўтульнасьць. „Нікога там няма“—думаў Явіч і слабець пачаў за брамаю. Але на ганак ён узышоў. Прысесьці яму было цяжка. Ноч была глыбокая і цішыня навокал была жудасная.

Ён як стаяў прыпёршыся здаровым плячом да вушака, здалося яму, што дзесьці гавораць. Гэта была радасьць—чалавечы голас!

Пасьля ён успамінаў, што як прагнуўся ён—была раніца, было сонца і навокал жыцьцё. Хтосьці дзесьці выразна гаварыў і пасля зноў той самы — Вас моцна ранілі,—сказаў чалавек, уваходзячы ў цёмную кляць.

Твар у яго быў гэтакі знаёмы—гэта-ж ён учора нагінаўся над Явічам у полі. Васпаваты твар!

— Я вас бачыў учора на полі,—гаварыў усё чалавек.

— Што тут робіцца?

— Як? Дзе?

— Дзе фронт, дзе палякі, дзе нашы?

— Я думаў, што вы няжывы, калі глядзеў на вас учора,—сказаў чалавек з жорсткім спакоем.

Губы яго толькі злёгка задрыжэлі.

— Слухайце...

— Ах, вы пра фронт?.. Нашы адступілі, мы на польскай тэрыторыі.

Явіч узяў галаву, кінуўся назад—страшна ад гэтага руху тузанулася боль у плячо.

Чаго вы,—страшна усьміхнуўся чалавек,—вы баіцеся? Вы хіба камуністы? Гаварэце сьмела ўсё, мяне можаце не баяцца, я такі-ж самы, як і вы палонны, толькі я здаровы, а вы паранены.

Явіч успомніў: учора на полі ён быў у дрэнным чырвонаармейскім шыняльцу. Шынялец быў распораны ўнізе па ўсіх швах, вывалены ў зямлі. Цяпер паверх чырвонаармейскага абмундыраванья, зношанага ў паходах, на ім быў пацёрты аксамітавы фрэнч.

— Вам цяжка гаварыць, ці вы ня хочаце? Тут пуста, але я думаю, зараз тут зьявяцца людзі. Можа варочацца ўцекачы пачнуць, хто астаўся жывы. Пэўна, улада хутка явіцца...Вы баіцеся?

— Мне страшна рана баліць.

— Явіцца людзі і палечаць... Вы з якой часьці?

— Дзе мы знаходзімся?.. Тут гэта бой быў?

— Тут самы цэнтр быў бою. На шмат вёрст толькі, мусіць і засталіся два гэтыя хутарцы... Дык што вы думаеце цяпер рабіць?

— Явіч нічога не казаў.

— Самае важнае—ня бойцеся. Мы на тэй тэрыторыі, дзе большая сіла. Я думаю, што фронт ужо далёка: нічога нідзе ня чуваць. Польская артылерыя яшчэ ўчора мінула гэтае месца, далёка ўжо, мусіць, увагнала ўпярод. Бальшавікі пашлі назад. Вам няпрыемна?

І памаўчаўшы:

— Хоць прыемна, хоць не, але нічога ня зробіш. Не ўдалося відаць. Я не стратэг, але думаю, што палякі цяпер выгралі. А там—і ўнутры Расіі—непарадкі. Голад і холад яшчэ большыя будуць.

— Ну дык што?

— Я і сам ня ведаю, што. Я застаўся з бою, змучыўся я.

Ён чуць зьбянтэжыўся з сваіх слоў, здалося Явічу,—нават пачырванеў крыху.

— Мяне кантузіла, прысыпала зямлёю,—паправіўся ён.

Але зьбянтэжнасьць яго была яшчэ колькі хвілін. Ён задумённа пастаяў крыху над Явічам, пасья засьвістаў знаёмым ужо Явічу сьвістамі, ні слова ня кажучы, выйшаў. Явіч застаўся ляжаць адзін на саломе. „Хто мяне палажыў сюды?“—думаў ён. Нейкі страх быў у яго ад таго, што васпаваты чалавек можа зноў прыйсьці сюды. Яго мучыў голад, яму страшна хацелася піць, яму хацелася быць цяпер на сонцы, у спакоі, у пэў-

насьці. Страшна балела плячо. „Мусіць, так зайдуся ад раны і голаду“,—думаў ён.

Васпаваты чалавек зноў прышоў. Ён прынёс у салдацкім кацялку есьці.

— Я туг як за гаспадара якога,—усьміхнуўся ён.

— Туг нікога няма з гаспадароў?

— Ёсьць тут...

— Хто?.. Гаспадарская сям'я засталася?

— Ешце,—сказаў васпаваты чалавек.

Явіч папрасіў вады, і той прынёс. Ён карміў і паіў Явіча. Явіч аслабеў, сілкуючыся.

Явіч зноў пакутваў у гарачцы і няпрытомнасьці. За дзень ён колькі разоў прыходзіў да памяці. Апаўдні сонца, праз малюсенькае вакенца засьвяціла яму ў твар. Трывога яго й боль узняліся больш.

Надвечар у клець увайшла жанчына.

— Гэта вы?.. слухайце... гэта вы мяне палажылі тут.

— Я, з вашым таварышам.

— З якім?

— А ён-жа даглядае вас тут.

— Таварыш?..

— Але...

— Вы гаспадыня?

— Цяпер як-бы гаспадыня. Адна я тут.

Явіч гаварыў з пакутаю, але ён шукаў пэўнасьці.

— Гэта ваш хутар?

Жанчына адказала не адразу. Яна маўчала, плакала, глядзела Явічу рану. Гаварыла нясьмела, недаверліва, але Явіч адразу пачуў яе забітасць, жудасць тут, страх, сіроцтва, шуканьне жывога чалавека.

„Яна адна. На багатым хутары ў далёкага дзядзькі яна была як за наймічку. Бацька забіты яшчэ на ранейшай, імперыялістычнай, вайне. Маці даўно памерла. І нічога пасья рамесьніка бацькі не засталася. Багатага дзядзьку-хутаранца, тутэйшага гаспадара, пазаўчора гарматны набой зьмяшаў з зямлёю“.

— Вунь там, за грушаю, ня ўсьпеў у пограб ўскочыць,—паказала яна праз вузенькае вакенца.— Ён не хацеў хутара кідаць, чакаў, што навала пройдзе і дабро ўпільнуе.

Яна плакала ціха і доўга:

— Божа мой, божа, я адна.

Яна была маладая.

— Можа, я памру,—сказаў Явіч,—дык я прашу-вас: дастаньце ў мяне з кішэні ў канвэрце ліст, там мой адрас дадому. Калі ўсё мінецца, хоць праз колькі год, напішаце як і дзе я памёр.

— Я няпісьменная,—сказала яна.

Цёмная і забітая была гэтая дзяўчына.

Дапамога прышла нечакана. Назаўтра зямля навокал пачала ажыўляцца. Варочаліся людзі. На хутар прыгналі раненых палонных, мо' нават з гэтага самага поля. У хаце, сенцах і кляці зрабіўся

шпіталь палонных. Васпаваты чалавек з паўдня пахадзіў на хутары, пасья зьнік.

— Вашага таварыша забралі,—сказала дзяўчына Явічу.—Пагналі ў горад, дзе ўсе палонныя, каторыя здаровыя.

— Якога таварыша?

Явіч чуў сябе лепш. Павязкі ляжалі на ране. Боль утаймавалася. Кулю доктар дастаў.

— А ён-жа ўсё казаў, што вы яго таварыш, што вы разам служылі, што вы ведаеце добра адзін аднаго.

Явіч нічога не адказаў.

Але праз колькі часу, дзён, мо', праз два, васпаваты чалавек зьявіўся назад на хутар.

— Пусьцілі на работу, пад нагляд,—сказаў ён. І ўзрадаваўся:

— Фронт далёка!

Ён колькі разоў спачатку падыходзіў да Явіча, пасья пакінуў. Знаёмства спынілася.

Колькі палонных памерла. Явіч ачуньваў. Васпаваты чалавек пачынаў хадзіць па хутары як гаспадар. Явіч пачаў заўважаць: яны гаспадарылі разам з гаспадыняю, кудысьці ён пачаў ездзіць, і гаспадыня больш не падыходзіла да Явіча.

Але аднойчы чалавек выказаў страшэнны непакрой. Явіч чуў, як ён пасьвістваў ходзячы, прыглядаўся да людзей. Ён як-бы пачуў што трывожнае. У той-жа дзень зноў загулі першыя гарматы.

— Фронт ідзе,—радасна зашапталі палонныя.

Але наступныя дні больш ня радавалі іх. Фронт ці спыніўся, ці адышоў назад зноў. Васпаваты чалавек паспакайнеў.

Гэта было тады, калі фронт трымаўся блізка але невядома было, куды ён пойдзе.

Явіч быў у змове; палонныя рыхтаваліся ўцякаць. Васпаваты, нядаўны чырвонаармеец, быў у іх на хутары за гаспадара, і гэты гаспадар падслухаў і выкрыў змову. Явіча пагналі з хутара разам з усімі. Тады ён ачуньваў добра і думкі пра ўцёкі не пакідалі яго. Але ўсё адбылося само сабою. Калі фронт рушыў зноў у глыб тэрыторыі, што была пад палякамі, палонных ня ўспелі адвесьці. Быў прарыў фронту, быў пярэпалах. І зноў Явіч пайшоў ваяваць. Тады ён яшчэ раз спаткаўся з васпаватым чалавекам. Ён зноў быў у чырвонаармейскім шыняльцу і, калі фармавалі нядаўных палонных у роту, загаварыў з Явічам:

— А я думаў—палякі верх бяруць. Памятаеце як я вас карміў параненага?

— Памятаю.

— Я не стратэг. Я тады казаў сам.

— Каб вы былі стратэг, вы ня выкрылі-б змовы.

Чалавек пабялеў:

— Не, ня я. Што мне з таго было-б вы падумайце.

Аднак, палонныя заўважылі нядаўнага гаспадара з хутару. Явічу пасля пісалі некаторыя з іх, што папалі ў адну часьць з васпаватым, што яго будуць судзіць. Да яго прыяжджала разьві-

тваіца жонка—дзяўчына з хутару, плакала нудзела,—так пісалі Явічу.

Явіч цяпер ня мог спаць у вагоне. Мучыла яго стрэшная ўзбуджанасьць: чаму гэта незнаёмая і разам з тым гэтакія знаёмая жанчына вярнула яго думкі да васпаватага чалавека? Гэта яна з таго далёкага часу, з таго жудаснага поля, з таго хутару? Явіч некалькі пралёгаў стаяў усё ля вакна, чакаючы вялікае станцы, а на ёй вышаў шукаць жанчыны. Ён зноў нашоў яе на станцы

Цяпер ён бачыў—гэта яна. Ён адразу пашоў да яе. Ад яе зірку павеяла на яго тым далёкім.

— Вы родам з...

Ён назваў тую мясцовасьць.

Твар яе гэтак дзіўна стаяў ясны.

— Хто вы? Як-жа вы ведаеце?

— Значыцца, вы адтуль?

Яна здзівілася, захвалывалася, разглядала яго.

— У мяне было плячо ранена, як вы адны былі засталіся там.

Яна маўчала.

— Я тады прасіў вас, калі памру, напісаць пра мяне маім...

— Штосьці ўспамінаеца мне,—сказала яна.— Я тады ліст ваш узяла дзеля адрасу, а сама пісаць ня ўмела... Так вы пасля таго і зніклі былі.

Яна хвалывалася, чагосьці трывожылася:

— Якая сустрэча!.. Ліст той ваш захаваўся ў мяне, дзесьці ляжыць дома.

— Дзе-ж ваш дом цяпер?

— У Н.

— Я непадалёку буду там, тры месяцы...

Яна хоць і гаварыла спакойна:

— Дык заедзьце да мяне, вось вам я напішу свой адрас цяпер—але Явіч бачыў: яна тольк стараецца разagnaць сваю трывогу і не ўдаецца ёй

— Вы едзеце адтуль, адкуль і я... Я цяпер прыпамінаю, як днём бачыў вас ля трамваю, тады ўжо хацеў пазнаць вас...

— Я была там.

Ідучы ўжо ў вагон попlech з ім, яна дзіўна ўсьміхнулася.

— Я да мужа ездзіла.

Пасьля паправілася яшчэ з больш дзіўнаю ўсьмешкаю:

— Да былога мужа... Калі так, можа, і яго ўспамінаеце. Васпаватага свайго таварыша помніце?

— Вы і тады на хутары называлі яго мне маім таварышам.

— А хіба не?

— Не, я толькі першы раз убачыў яго лежачы на зямлі, як ён хадзіў па полі.

— Шукаў хатару? — засьмяялася яна.

Явіч не распытваў пра ўсё. Толькі чуў ён, што можа цяпер сьмела запытаць:

— Яго-ж судзілі тады.

— Не.

— А мне пісалі.

— Апраўдалі. Ніхто не давёў выразна. Недаведзенае абвінавачваньне!

Цяжкая, як зямля, навала думак, зусім новых, заварушылася ў Явіча. Жанчыне ён не сказаў, што зноў сустрэўся з васпаватым чалавекам.

Цягнік тады прыйшоў быў да апошняе яго станцыі апаўдні. Жанчына ехала далей яшчэ да наступнага паўстанку. Явіч падыйшоў да вакна яе разьвітацца. Яна чакала там яго задумёным зіркам сваім.

Была глуш. Явіч ехаў яшчэ вёрст сорок коньмі.

— Вы-ж заедзеце? — сказала на разьвітаньні жанчына.

— Хіба ніяк ня трапіцца!

Колькі часу яшчэ Явіч упарта, супроць волі свае, думаў пра дзіўнае спатканьне, пра дзіўныя нечаканасьці ў гэтыя дні. Але незаўбаве ня гэткімі вострымі сталі адчуваньні ўсяго гэтага.

Глуш жыла!

Былі тут новыя знаёмствы. Явічу здавалася, што гэта ўсё старыя яго знаёмыя, блізкія людзі..

У канцы трэцяга тыдня Явіч напісаў знаёмай жанчыне пару слоў пра тое, што мусіць неўзабаве даядзецца яму быць там. Ён чакаў гэтае сустрэчы; чулася яму, што ўсё гэта павінна нешта высвятліць, давесьці да пэўнасьці нават тыя трывогі, тую, можа, як ён сам называў, хваравітасьць, сьляды якое палажылі на яго ўсе гэтыя крываваыя жудасьці парахавага дыму, крывавага поля, мёртвае адзіноты спустошанае зямлі. Была там ня толькі параненасьць у плячо, мог быць там зранены ўвесь

чалавек—і думкі і сэрца. Гэта, каб чалавек быў мякчэйшы!

Явіч спыніўся на тым паўстанку—таварны цягнік стаяў на пераездзе. Явіч зьлез з саней, прайшоўся паўз вагоны.

Зіма дажывала апошнія дні свае. Навокал было поле, сьнег макрэў, хоць бялеў яшчэ скрозь, не зачэплены сонцам. Дыхала прастора воляю, ветраваю сьвежасьцю. Сінеў лес на ўзгорку, далягляд навісаў тонкаю празрыстасьцю.

Поезд пашоў, і ён ужо хацеў садзіцца ў сані, ехаць далей, як раптам прыгорбленая крыху постаць зацікавіла яго. Ня было ў ёй нічога нязвычайнага, проста высокі чалавек у бравэрцы пацягненай вышмальцаваным кортам.

Хто гэта? На якім з сходаў, гэтых бурных сялянскіх паводак, быў гэты чалавек?

Твар яго ўбачыў Явіч у профіль.

Твар быў востры, не малады, нэрвовы.

Явіч рушыў ужо ў дарогу, як чалавек прывітальным махам рукі спыніў яго. Явіч папрасіў свайго фурманшчыка пачакаць чалавека.

Той працягнуў Явічу руку:

— Я вас пазнаў.

— Я вас дзесьці бачыў, усё думаю дзе.

— А на тым тыдні ў...

Ён назваў вёску.

— ... Сход я праводзіў, і вы пасьяля прыехалі.

Явіч назваў яго. Настаўнік адтуль, куды цяпер едзе ён!

— Пехатою іду, як бачыце.

— Адкуль?

— Справы ўсё. А вы куды?

— Садзецца разам са мною.

— Я-то сяду, але думаў, дагоніць мяне наша сельсавецкая працаўніца. Я яе чакаў па наўстанку адале пашоў... вагоніць, думаю.

Колькі хвілін маўчалі.

— Яна ў нас дзіўная.

— Хто?

— А от што я гаварыў, сельсаветчыца.

— Явіча цікнула. Ён стаў распытваць.

Яна самая!

— Яна адна жыве?

— З сынам, год дзесяць хлапцу.

— Даўно яна ў вас?

— Колькі год ужо.

— А муж яе?

Явіч запытаўся назнарок.

— Прыехала яна сюды адна была, з хлапчуком. Страшэнна змучаная была... гады тады галодныя былі. Забітая была, цёмная... Муж у войску— гаварыла.

— А пасья?

Явіча зноў агортала дзіўная трывога.

— А пасья ён прыяжджаў, толькі не армеец быў.

— Ён быў і армеецам, я ведаю.

— Вы ведаеце, яго?

— Яго.

- Сапраўды ён армеец быў?
- Быў.
- Вы добра ведаеце?
- Я з ім спаткаўся на вайне быў.
- А пра яе?...
- І пра яе.
- Што?
- І яна адтуль.
- Адкуль?
- З вайны.
- Як?
- От толькі цяпер і сам пачынаю разумець, здагадвацца, чаму гэтак рабіў ён.
- Як-жа яна, з вайны, вы кажаце?..
- На багатым хутары яна адна засталася была..
- Так, так.
- Гаспадар не ўсьцярогся і згінуў, а яна, далёкая сваячка, засталася на польскай тэрыторы адна за поўную гаспадыню.
- Далёкая сваячка, за парабчанку была, раптам робіцца за гаспадыню?
- Выходзіць так.
- І хутар заставаўся ёй у спадчыну?
- Здаецца, так.
- Вы, як кажуць, льяце сьвятло на гэтую справу
- А ён тут як прыяжджаў сюды?
- Да яе.
- Але?
- Як муж... але...
- Ненадоўга, вы хочаце сказаць.

— Ненадоўга.

— А як-жа ўсё адбылося?

— За штосьці яго меліся судзіць, справа нейкая была за ім, пакуль яна цягнулася, работы ня меў, ня было дзе дзецца, дык...

— Па тэй справе яго даўно, тады-ж яшчэ, апраўдалі, не даведзена было, я чуў.

— Гэта так, але пасья пачалі нанавя, мусіць, матар'ял новы быў.

— А гэта не яна падавала новы той матар'ял?

— Яна-ж калі прыехала сюды, вестак пра яго ніякіх ня мела, а нічога ня ведала. Ён прыехаў неспадзявана, як яна пачала ўжо чалавекам рабіцца. Я гавару „чалавекам“ у пэўным сэнсе.

— Разумею.

— Як яна ўжо даслужвала за парабчанку апошнія, можна сказаць, дні.

— Але-ж ён, як-жа мог ведаць пра гэта?

— А ён адразу не зьявіўся. Гэта, дык я ўжо ведаю. Ён пааціраўся так раней у гэтай мясцовасьці.

— А як-жа ён знайшоў яе тут?

— Знайшоў-жа нейк, шукаць, відаць, што яму трэба, умее.

— Значыцца, і другі раз з справы ён чысты вышаў?

— Выходзіць, што так.

— Доўга-ж ён тут быў?

— Не. Мала пабыў тут.

— Што-ж, разышліся яны цяпер зусім?

— А пэўна-ж.

— А я, тыдняў тры таму, ехаў з ёю разам у цягніку, дык яна гаварыла, што ад яго едзе. Можа жартавала?

— А мусіць такі ад яго.

— Як-жа так?

— Ну, ня зусім ад яго, але адтуль. Яна нядаўна з жаночага зьезду вярнулася. Ну, пэўна ён, калі ведаў, пастараўся бачыцца з ёю. Ён цяпер ніжэй травы, мусіць, перад ёю.

— Чаму?

— Яна справу пачала цяпер сама.

— Сямейную, іхнюю?

— Усё-ж тую, кажуць

— Трэйці раз?

— Але.

— Вы гэтую справу ведаеце?

— Не.

— А я ж ведаю.

Явіч расказаў пра змову палонных.

— ...На польскай тэрыторыі ён мог застацца ненаўмысьля, хоць усё гэта наводзіць на пэўныя думкі. Але як убачыў, што льга сабе добрую асесьць зрабіць, што гэтакі залаты выпадак, дык— усё тут ляснула,

— Дык яна ў вас сельсаветчыца?

— Самая выдатная ў нас тут працаўніца. Што-ж, парабкоўскае гора ведае.

Так прагаварылі да канца дарогі

Перад імі зачарнела вёска.

Явіч убачыў яе толькі назаўтра. Як старога знаёмага, што ведае якуюсьці таемнасьць у яе жыцьці, спаткала, яна яго.

— Учора прыехалі?—здзівілася яна, — дзе начавалі

— У настаўніка.

Явіч убачыў яе сына.

У твары ёсьць штосьці бацькаўскае. Праўда?— усьміхнулася яна.

— Ёсьць.

Спадчыннасьці ня будзе!—

Яна ізноў ўсьміхнулася.

— Я ў гэтым пэўна.

Явіч дзівіўся перамене ў ёй. Ні тое, што яна можа й за шмат пастарэла за гэтыя год дзесяць, а зусім ўся іншая стала.

Яна сама гаварыла;

— Дзесяць год гэтыя—вялікімі гадамі былі мне. Я жыла, перыжывала ўсё, вучылася...

* * *

Пасьля таго як Явіч скончыў гаварыць, чыстку заводзкага культасьветніка адклалі, каб пачуць слова Н скае сельсаветчыцы.

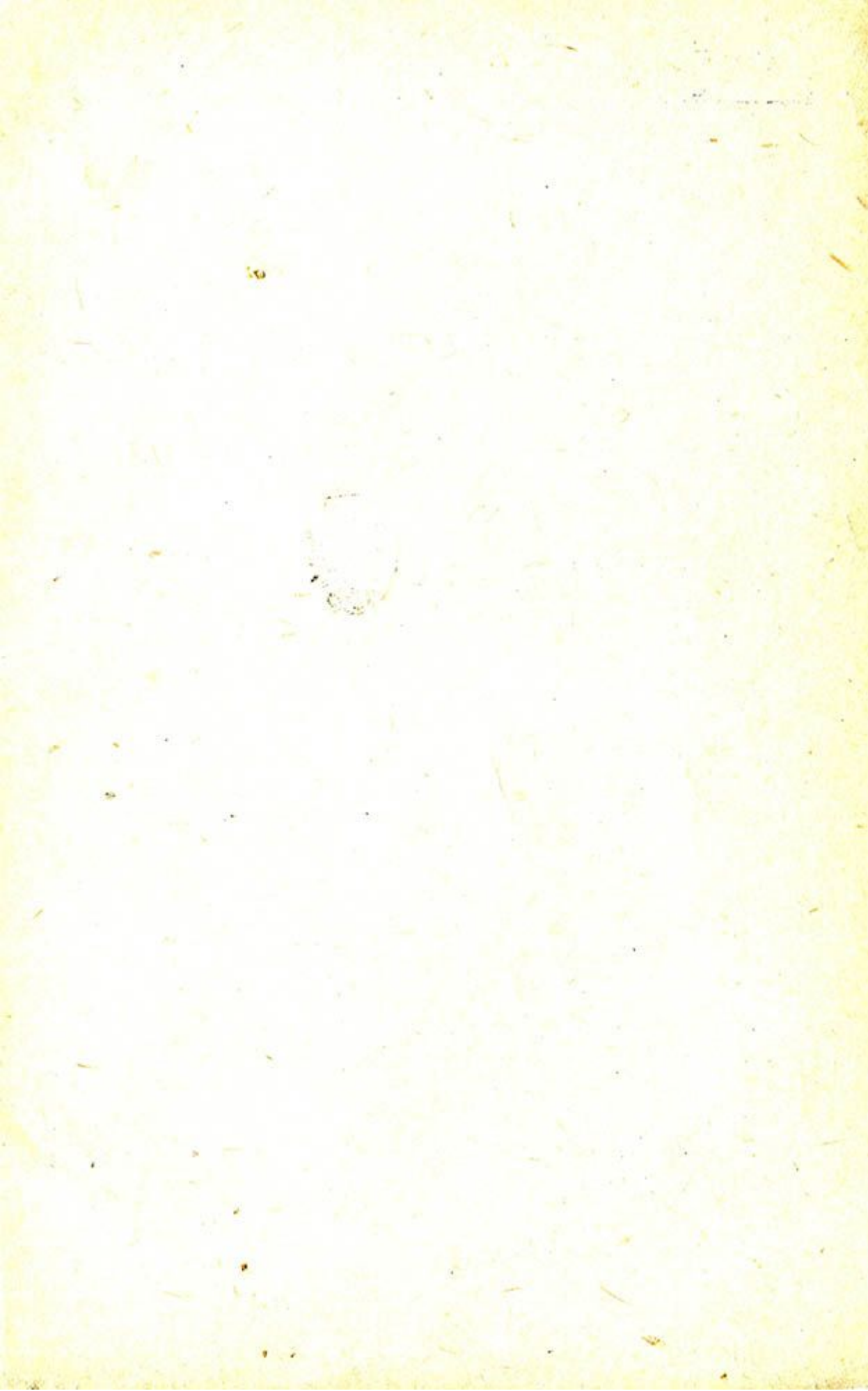
Яна прыехала сама.

1964 г.

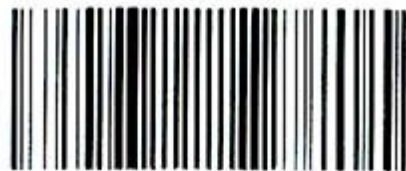
З Ъ М Е С Т .

	<i>Стар.</i>
Мадэльшчык Пархвіенка	3
Броня Казакевіч	10
Рамонтная брыгада	27
Вінгель	36
Браты	50
Спатканьні з васпаватым чалавекам	83

Дата 10 кал.

8000000248 1033

1964 г.

Бел. еддээр
1964 г.

